

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління»
Кафедра права, національної безпеки та європейської інтеграції

Кваліфікаційна робота магістра

на тему

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Виконала студентка 2 курсу,
групи ППГД-24
Спеціальності 281 «Публічне
управління та адміністрування»
Освітньо-професійної програми
«Публічна політика і управління в
умовах гібридних загроз»
_____ Олена АКСЬОНОВА

Науковий керівник роботи:
кандидат історичних наук, доцент
_____ Антон МЕЛЯКОВ

Харків – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО	
РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТОМ ПРАВ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ.....	7
1.1. Захист прав дітей як предмет наукових досліджень.....	7
1.2. Нормативно-правові та інституційні засади захисту прав дітей в Україні в період 2014-2025рр.....	18
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ	
ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ.....	31
2.1. Ювенальна поліція як інструмент захисту прав дітей в Україні.....	31
2.2. Захист прав дітей, які перебувають в конфлікті з законом.....	37
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ	
ПОЛІТИКИ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ	45
3.1. Механізми удосконалення публічної політики захисту прав дітей на локальному рівні.....	45
3.2. Роль громадських організацій та благодійних фондів у захисті прав дітей в Україні у 2014-2025рр.....	56
ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	71

ВСТУП

Актуальність теми. Актуальність теми магістерської роботи «Публічна політика захисту прав дітей в сучасній Україні» зумовлена тим, що права дитини виступають одним із базових індикаторів якості публічного управління, демократичної зрілості держави та спроможності інституцій гарантувати безпеку і розвиток людини в умовах високих суспільних ризиків. Для України проблема захисту прав дітей набула особливої гостроти упродовж останнього десятиліття, а в період повномасштабної війни – системного характеру, оскільки дитина одночасно є найбільш вразливою соціальною групою і ключовим ресурсом майбутнього відновлення країни.

Масове внутрішнє переміщення, руйнування соціальної інфраструктури, переривання освітнього процесу, зростання потреб у психосоціальній підтримці, ризику насильства та експлуатації, посилення сімейної бідності й нестабільності створюють ситуацію, коли традиційні механізми соціального захисту та превенції не завжди спрацьовують, а отже потребують переосмислення з позицій публічної політики.

Водночас саме у сфері дитинства концентруються міжсекторні виклики, які не можуть бути ефективно вирішені силами одного органу влади: тут перетинаються повноваження служб у справах дітей, органів освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, Національної поліції, органів місцевого самоврядування, а також недержавних і міжнародних організацій. Це робить питання координації, розмежування відповідальності, стандартизації послуг та управління випадком не менш важливими, ніж удосконалення нормативно-правової бази.

Децентралізація посилила роль територіальних громад як ключової ланки реалізації прав дитини, але одночасно загострила нерівність у ресурсах і управлінській спроможності громад, що прямо впливає на доступність і якість соціальних, освітніх і реабілітаційних послуг. Отже, наукове опрацювання підходів до формування і впровадження публічної політики захисту прав дітей є

необхідним для подолання управлінських розривів між стратегіями, нормативами і реальними практиками на місцях.

Додатковим чинником актуальності виступає європейський вектор розвитку України: наближення до стандартів ЄС у сфері прав дитини, забезпечення «найкращих інтересів дитини» як принципу прийняття рішень, посилення інституційної підзвітності та інтеграція послуг на рівні громади потребують відповідного науково-методичного супроводу. Таким чином, актуальність теми визначається поєднанням воєнних і соціально-економічних викликів, інституційних трансформацій у публічному управлінні та потребою в доказових, міжсекторальних і людиноцентричних рішеннях, спрямованих на реальний, а не декларативний захист прав кожної дитини в Україні.

Найбільш авторитетними дослідниками даної теми є: Л. Белова, В. Бульба, Л. Величко, Д. Карамішев, М. Кизим, М. Кравченко, О. Кулініч, О. Мельниченко, П. Петровський, В. Поступна, В. Сичова, Н. Статівка. Серед науковців, які вивчають окремі аспекти цієї проблематики варто відзначити О. Бурлаку, В. Закриницьку, Н. Коломoeць, О. Кудрявцеву, Б. Левківського, О. Марцеляка, В. Стешенка, А. Дакал, Л. Кривачук та ін.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі системи державного управління захистом прав дітей в Україні та розробці науково обґрунтованих рекомендацій щодо її вдосконалення.

Завдання дослідження:

- дослідити теоретичні засади державного управління захистом прав дітей, включаючи аналіз особливостей публічної політики у цій сфері;
- проаналізувати нормативно-правове та інституційне забезпечення захисту прав дітей в Україні, виявити його сильні та слабкі сторони;
- оцінити ефективність публічної політики у сфері захисту прав дітей, включаючи аналіз основних напрямків, програм та проектів;
- дослідити механізми публічної політики захистом прав дітей та провести моніторинг стану дотримання прав дітей в Україні;

- запропонувати інноваційні підходи до вдосконалення системи публічної політики захисту прав дітей;
- розробити рекомендації щодо підвищення ефективності захисту прав дітей на локальному рівні.

Об'єкт дослідження: система публічної політики захисту прав дітей в Україні.

Предмет дослідження: теоретичні та практичні складові функціонування та удосконалення механізмів публічного управління у сфері захисту прав дітей.

Методи дослідження: Системний аналіз - для всебічного дослідження системи публічної політики захисту прав дітей як цілісного об'єкта. Порівняльно-правовий метод - для аналізу чинного законодавства та його відповідності наявним міжнародним стандартам. Статистичний метод - для аналізу кількісних даних щодо захисту прав дітей в Україні. Метод експертних оцінок – для отримання якісних оцінок ефективності публічної політики захисту прав дітей. Структурно-функціональний аналіз – для вивчення нормативного та інституційного забезпечення публічної політики захисту прав дітей. Історичний метод – для дослідження становлення та розвитку системи захисту прав дітей в Україні.

Практичне значення магістерської роботи полягає у можливості застосування її результатів для підвищення спроможності органів публічної влади та місцевого самоврядування формувати й реалізовувати ефективну політику захисту прав дітей на національному та, передусім, на рівні територіальних громад.

Сформульовані у роботі підходи можуть бути використані службами у справах дітей, структурними підрозділами соціального захисту, освіти, охорони здоров'я та іншими суб'єктами для удосконалення міжвідомчої взаємодії, впровадження алгоритмів раннього виявлення сімей у складних життєвих обставинах, розвитку превентивних і сімейноорієнтованих послуг, а також для стандартизації процедур оцінювання потреб дитини і супроводу випадку.

Практичні рекомендації можуть лягти в основу місцевих програм і планів дій у сфері дитинства, підготовки проєктів рішень органів місцевого самоврядування, удосконалення системи моніторингу та показників результативності, а також для підвищення якості управлінських рішень щодо влаштування дітей, запобігання вилученню з сім'ї, розвитку патронату, підтримки дітей з інвалідністю та дітей, які постраждали внаслідок війни.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТОМ ПРАВ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ

1.1. Захист прав дітей як предмет наукових досліджень

Захист прав дітей в Україні упродовж останніх десятиліть перетворився на один із найбільш міждисциплінарних і водночас прикладних напрямів наукових досліджень, що поєднує демографію, соціальний захист, публічне управління та правознавство.

Після 2014 року, а особливо з початку повномасштабної агресії РФ у 2022 році, науковий дискурс змістився від «класичних» питань дитячого добробуту й профілактики соціального сирітства до проблем захисту дітей в умовах війни: примусових переміщень, роз'єднання сімей, втрати житла, травматизації, ризиків торгівлі людьми, інституційних трансформацій системи опіки та піклування, а також відновлення доступу до базових послуг у громадах [37]. Паралельно прискорилося децентралізація, і це зумовило нову хвилю досліджень щодо спроможності територіальних громад забезпечувати «повний цикл» захисту дитини – від раннього виявлення ризиків до ведення випадку, міжвідомчої взаємодії, реінтеграції в сім'ю та забезпечення альтернативних форм догляду.

Нині українські науковці дедалі частіше розглядають дитинство як сферу публічної політики, де право та управління взаємодіють із соціальними стандартами, бюджетними механізмами, інструментами соціальної роботи й доказовими практиками. У підходах до визначення змісту дитячих прав помітна тенденція до відходу від патерналістського бачення дитини як «об'єкта опіки» на користь концепції дитини як носія прав і суб'єкта участі.

Показовою є теза, сформульована у навчальному посібнику В. М. Стешенко, що «діти – це не маленькі дорослі із маленькими правами, а повноправні члени суспільства», а дитинство є «важливий і самоцінний етап

життя людини» [53]. Ця логіка визначає і сучасні напрями дослідницьких пошуків: як забезпечити баланс між охороною, автономією та участю дитини в умовах, коли державні й місцеві інституції працюють під тиском безпекових і ресурсних обмежень.

Демографічні дослідження прав дітей в Україні традиційно зосереджувалися на відтворенні населення, шлюбно-сімейній поведінці, стані здоров'я дітей, регіональних диспропорціях доступу до освіти й медицини, а також на вимірюванні дитячої бідності. Після 2022 року акцент змістився до аналізу втрат людського потенціалу, масштабів вимушеної міграції та їх впливу на майбутню вікову структуру населення, мережу закладів освіти й охорони здоров'я, кадрові потреби соціальної інфраструктури [11].

У стенограмі виступу на сесії Загальних зборів НАН України демограф О. М. Гладун підкреслює, що «статеві-вікова структура населення важлива, оскільки від неї залежить функціонування економіки і соціальної інфраструктури», а наймолодші групи визначають потреби у дошкільних закладах і школах [16]. Це безпосередньо пов'язує демографічну проблематику з реалізацією соціальних прав дитини: доступністю освіти, безпечних умов, соціальної підтримки сімей і можливостей розвитку.

Війна радикально поглибила демографічні ризики для реалізації прав дітей через масові переміщення, руйнування житла, втрату доходів, зниження народжуваності та епізоди примусової депортації. О. М. Гладун наводить оцінку, що «за його оцінкою, зараз за кордоном перебуває 6,5 млн наших співгромадян», а також підкреслює: «загалом через війну свої домівки полишило близько 25 % українців» [11]. У цьому контексті дитина виступає найбільш вразливою групою внаслідок розриву соціальних зв'язків і інституційних «ланцюгів» підтримки.

За даними UNICEF, чисельність дітей в Україні (0-17 років) за час повномасштабної війни суттєво зменшилася через поєднання переміщень, зниження народжуваності та змін обліку, що підтверджує загальну тенденцію «звуження» дитячої когорти та довготривалих наслідків для систем освіти, охорони здоров'я й соціального захисту (UNICEF, 2024) [1].

У сфері соціального захисту ключовими напрямками досліджень є дитяча бідність, доступ до соціальних послуг, адресність допомоги, профілактика інституціалізації, розвиток сімейних форм виховання і якість надання послуг у громадах. В українському дискурсі дедалі частіше використовується «системний» підхід, коли захист прав дитини розглядається як сукупність взаємопов'язаних інструментів: грошових виплат, соціального супроводу, раннього втручання, психологічної допомоги, захисту від насильства, а також процедур взаємодії освіти, медицини, служби у справах дітей, поліції та суду. Важливою «точкою зборки» для аналізу проблем стала «Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2018 року», підготовлена на основі міжвідомчих даних та експертного аналізу з орієнтацією на реформу децентралізації [9].

У доповіді формулюється діагноз інституційної слабкості системи підтримки сімей із дітьми на місцях: «на місцевому рівні не створено ефективної системи підтримки сімей з дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах». Окремо наголошено на ризиках вилучення дітей з родин через брак превентивних послуг та слабкість раннього виявлення: «вже сьогодні щонайменше 7 тис. сімей з 10 тис. дітей перебувають на межі втрати батьківського піклування», а також, що «протягом 2018 року у 15 тис. дітей виник ризик відібрання з сім'ї; 188 дітей було відібрано у батьків, і лише 66 повернулися» [20].

Ці цифри в наукових публікаціях трактуються як індикатор недостатньої профілактики, слабких механізмів соціальної роботи з сім'єю та потреби у стандартизованих процедурах ведення випадку. У працях з соціальної політики та соціальної роботи дедалі частіше пропонується «переналаштування» системи на ранню допомогу сім'ї, щоб відокремлення дитини від батьків стало справді винятковим заходом, а не «організаційною заміною» браку сервісів у громаді.

У межах науки «Публічне управління та адміністрування» захист прав дітей в Україні аналізується як окрема політика, що потребує стратегічного планування, чіткого розподілу повноважень, ресурсного забезпечення та

механізмів підзвітності. Дослідники підкреслюють, що децентралізація створила можливості для наближення послуг до дитини, але водночас загострила проблему нерівності спроможностей між громадами.

Наукові роботи з публічного управління дедалі частіше описують «провали координації» як ключовий ризик: коли формально повноваження розподілені, але не працюють маршрути перенаправлення, відсутні спільні протоколи, а дані про дитину фрагментовані між різними системами. Тому одним із провідних напрямів досліджень стало формування міжвідомчих механізмів: локальних координаційних рад, команд ведення випадку, процедур взаємодії при загрозі насильства, кризових ситуаціях і в роботі з дітьми, які зазнали травми війни.

У цьому ж полі досліджень знаходиться управління реформою деінституціалізації та розвиток сімейних форм виховання. Науковці акцентують, що управлінська якість політики визначається не лише наявністю законодавчих змін, а й спроможністю місцевих систем створити альтернативи інтернатам: патронат, прийомні сім'ї, малі групові будинки, послуги підтриманого проживання, соціальні послуги для дітей з інвалідністю та їхніх батьків.

Окремий блок сучасних робіт присвячений цифровізації та доказовому врядуванню: впровадженню реєстрів, кейс-менеджменту, інтеграції адміністративних даних, використанню показників результативності (наприклад, частка успішної реінтеграції в сім'ю, тривалість перебування в альтернативному догляді, доступність психологічної допомоги), а також антикорупційним ризикам у закупівлях і будівництві соціальної інфраструктури для дітей [4; 11; 13; 25; 31; 37].

Правознавчі дослідження у сфері прав дитини в Україні охоплюють конституційні гарантії, сімейно-правові механізми, кримінально-правовий захист від насильства, а також адміністративно-правові інструменти, через які держава і місцеве самоврядування реалізують публічну політику щодо дітей. Для сучасної української юриспруденції характерний перехід від декларативного опису прав до аналізу процедур і суб'єктності: хто саме зобов'язаний діяти, які

форми управлінської діяльності забезпечують відновлення порушених прав, і як забезпечити ефективні гарантії на практиці.

У статті О. Б. Мороз та К. М. Костовської запропоновано системне визначення та характеристику інструментів адміністративно-правового захисту. Автори наголошують, що «засоби адміністративно-правового захисту прав дитини є тими ключовими структурно-інструментальними правовими ланками», які забезпечують захист статусу дитини, а їх ознаками є «імперативність, публічність, системність» [34]. У висновках вони формулюють дефініцію, важливу для подальших наукових дискусій: «адміністративно-правовим захистом прав дитини в Україні є урегульована нормами адміністративного права діяльність уповноважених органів державної влади щодо застосування правових форм та методів...» для забезпечення і відновлення прав дитини. Це означає, що правовий захист розглядається не як разова реакція, а як процес, «вшитий» у публічне адміністрування.

Інституційний вимір правознавчих досліджень пов'язаний із визначенням системи суб'єктів, що забезпечують права дитини, та з аналізом їх компетенції. У статті І. І. Волкової запропоновано класифікацію суб'єктів публічного адміністрування у сфері захисту прав дітей, де до таких суб'єктів віднесено «органи державної виконавчої влади, органи місцевого самоврядування; їхні посадові та службові особи», а також інших суб'єктів, наділених владними повноваженнями для виконання делегованих функцій [6].

У свою чергу, Л. Наливайко, аналізуючи право дитини на безпечні умови життя, підкреслює процедурний аспект: «інструментами адміністративно-правового забезпечення... є засоби (форми, методи, акти тощо), що реалізуються уповноваженими суб'єктами... за встановленою адміністративною процедурою». Ці підходи важливі для узгодження правової доктрини з управлінськими практиками, оскільки саме процедури найчастіше стають «вузьким місцем» у реальному захисті дитини [38].

Воєнні умови сформували запит на інтеграцію демографічних, соціальних, управлінських та правових підходів. З одного боку, демографічний аналіз

дозволяє оцінити масштаби переміщень і їх вплив на мережу послуг; з іншого – соціальна політика визначає, які інструменти підтримки сімей та дітей є найбільш ефективними у кризі; публічне управління відповідає за організацію координації та ресурсів; правознавство – за гарантії, процедури, відповідальність і механізми відновлення.

О. М. Гладун вказує на специфічний ризик окупаційної політики, наголошуючи на «примусовій депортації на свою територію (найчастіше це стосується дітей)» та на спробах асиміляції через соціально-гуманітарну сферу [6]. У наукових і прикладних дослідженнях цей блок проблем об'єднує теми міжнародного гуманітарного права, документування злочинів проти дітей, реабілітації, реінтеграції, а також побудови систем захисту для дітей, які повертаються з окупації або з-за кордону.

Емпіричні матеріали українських досліджень засвідчують, що війна оголює слабкі ланки системи: кадровий дефіцит у службах у справах дітей, нерівномірність доступу до психологічної допомоги, різну інституційну спроможність громад, а також недостатню інтегрованість даних між відомствами. Натомість найбільш успішними описуються моделі, де громада має чіткий маршрут «одного вікна» для сім'ї, працює міждисциплінарна команда, використовуються стандарти ведення випадку, забезпечено транспортну й цифрову доступність послуг, а керівництво громади бере на себе роль координатора. Таким чином, воєнний час посилює значення управлінської компоненти: права дитини стають не лише «правовою нормою», а показником якості місцевого врядування.

У європейському науковому просторі дослідження прав дитини розвиваються у кількох взаємодоповнювальних напрямках, які є релевантними для українського контексту.

По-перше, це дослідження участі дітей у прийнятті рішень (child participation) як практичного втілення статті 12 Конвенції ООН про права дитини; найвідомішими є моделі Лори Ланді (L. Lundy) та Гаррі Шієра (H. Shier),

які пропонують операціоналізацію участі через умови «простір – голос – аудиторія – вплив» або через «шляхи участі» і рівні зобов'язань інституцій [65].

По-друге, це дослідження дитинодружного правосуддя (child-friendly justice) та доступу до правових засобів захисту, що активно розвиваються в межах Ради Європи та у працях європейських правників (зокрема, Урсулі Кілкеллі / U. Kilkelly) [62].

По-третє, це міждисциплінарні студії щодо найкращих інтересів дитини (best interests of the child) як принципу, який має працювати одночасно як право, інтерпретаційна настанова та процедура оцінювання. Для України це важливо, оскільки саме «найкращі інтереси» є ключовим критерієм при вирішенні питань вилучення дитини з сім'ї, визначення місця проживання, встановлення опіки, забезпечення реабілітації та повернення після переміщення.

По-четверте, актуальними є європейські дослідження щодо деінституціалізації і сімейного виховання, які розглядають інтернатні практики як ризик порушення прав дитини та пропонують доказові підходи до підтримки родини, раннього втручання, розвитку патронату й послуг у громаді.

По-п'яте, вагомий пласт становлять дослідження впливу війни та гуманітарних криз на дітей, включно з проблемами травматизації, освіти в надзвичайних ситуаціях, захисту від насильства та відновлення сімейних зв'язків – цей напрям у 2022–2025 роках став особливо затребуваним для України та інтегрується в європейські дослідницькі мережі.

Системна цінність європейських підходів полягає в тому, що вони пропонують інструментальну «мову» для управлінців і практиків: стандарти оцінки потреб, протоколи взаємодії, індикатори результативності й методи забезпечення участі дитини у процедурах, що на пряму можна адаптувати в українських громадах.

З практичної точки зору, європейські наукові публікації цінні тим, що пропонують не лише концепти, а й інструменти імплементації: моделі оцінювання потреб дитини, шкали ризиків і захисних факторів у сім'ї, протоколи ведення випадку, а також алгоритми міжвідомчого реагування на насильство.

Для України особливо релевантні 5-7 напрямів, які можна простежити у працях авторитетних європейських дослідників і правників:

1) участь дітей у прийнятті рішень і «операціоналізація» статті 12 КООНПД (L. Lundy; H. Shier; G. Lansdown);

2) розвиток підходів до «найкращих інтересів дитини» як стандартизованої процедури оцінювання (наукові дискусії в європейській правничій школі та матеріали Ради Європи);

3) дитинодружнє правосуддя і доступ дитини до правової допомоги та дружніх процедур (U. Kilkelly та інші дослідники);

4) деінституціалізація і сімейне виховання як доказова політика, що зменшує ризики порушень прав дитини;

5) соціальна ексклюзія, дитяча бідність і нерівність можливостей як підґрунтя для цільових соціальних програм;

6) права дитини у цифровому середовищі (privacy, безпека, захист від онлайн-насильства);

7) захист дітей у гуманітарних кризах і воєнних конфліктах (реабілітація, повернення, відновлення освітніх траєкторій) [57].

Усі ці напрями важливі не як «закордонні приклади самі по собі», а як джерело методологій, які допомагають українським дослідникам робити рекомендації, що піддаються вимірюванню й управлінському контролю.

Український масив досліджень прав дитини формується навколо кількох інституційних центрів і тематичних «шкіл». У демографії та соціальній економіці вагому роль відіграють дослідження НАН України (інститути демографічного та соціального профілю), де аналізуються довгострокові наслідки для дитячого населення, міграційні процеси, шлюбно-сімейні тенденції та якість життя [19]. У соціальному захисті важливими є праці, що поєднують соціальну політику з аналізом соціальних послуг, адресності допомоги та інституційних реформ, зокрема через призму фінансування послуг і спроможності громад.

У сфері публічного управління дослідницька база формується у ЗВО та наукових установах, які вивчають децентралізацію, механізми реалізації політики на місцях, міжвідомчу взаємодію, управління деінституціалізацією, а також роль громадянського суспільства й міжнародних партнерів. У правознавстві значна частина дискурсу пов'язана з адміністративно-правовим забезпеченням прав дитини, розмежуванням компетенцій органів влади, процедурними гарантіями та стандартами правосуддя, дружнього до дитини.

На перетині цих «шкіл» розвиваються прикладні дослідження: оцінка доступу до послуг у громадах, аналіз ефективності програм підтримки сімей, картографування ризиків і розробка маршрутів перенаправлення. Саме міждисциплінарність стала ключовою рисою сучасного українського поля: демографічні й соціальні дані підсилюють управлінські висновки, а правовий аналіз забезпечує рамку гарантій і відповідальності.

Джерельна база сучасних досліджень є змішаною: поряд із монографіями та статтями, активно використовуються парламентські та урядові доповіді, судова практика, міжнародні звіти та дані адміністративних реєстрів. Для України, особливо у воєнний час, це має подвійну цінність: по-перше, дає можливість оперативно «підживлювати» академічний аналіз актуальною інформацією; по-друге, створює підстави для прийняття рішень у громадах, де часу на довгі дослідження бракує.

Водночас науковці підкреслюють ризики: дані можуть бути неповними через окупацію або обмеження збору статистики, а порівнянність показників між регіонами та роками потребує критичної перевірки [11]. Тому перспективним напрямом є розвиток методологій, які поєднують кількісні дані (статистика, реєстри, опитування) з якісними підходами (кейс-стаді, інтерв'ю з практиками, аналіз маршрутів допомоги, оцінка доступності послуг). Саме така комбінація дає змогу перейти від загальних гасел про захист прав дітей до детально описаних управлінських рішень: хто, коли, за якою процедурою і з якими ресурсами забезпечує найкращі інтереси дитини, а також як вимірювати

результат для дитини – стабільність проживання, безпеку, доступ до навчання та допомоги, відновлення після травми і збереження сімейних зв'язків.

Методологічно помітною є еволюція від описових робіт до досліджень, орієнтованих на оцінку політики (policy evaluation) [14]. У центрі уваги – причинно-наслідкові зв'язки: які інструменти підтримки справді зменшують ризик вилучення дитини з сім'ї; які моделі послуг у громадах забезпечують найвищу реінтеграцію; як змінюється добробут дітей у сім'ях ВПО залежно від доступу до житла та зайнятості батьків; які підходи психосоціальної підтримки працюють у шкільному середовищі.

Відповідно, зростає роль експериментальних та квазіекспериментальних дизайнів, аналізу адміністративних даних, довготривалих панельних спостережень, а також етичних протоколів дослідження дітей. Паралельно укріплюється напрям «доказового врядування»: розробка індикаторів, які можуть використовуватися не лише в статтях, а й у планах соціально-економічного розвитку громад, у місцевих програмах та при розподілі субвенцій і грантових ресурсів.

Серед «білих плям» українського дослідницького поля, які дедалі частіше фіксуються у наукових дискусіях, можна виокремити кілька тем:

- 1) оцінка довгострокових наслідків війни для дітей (освітні втрати, здоров'я, міграційні траєкторії);
- 2) ефективність механізмів повернення та реінтеграції дітей, які перебували за кордоном або на окупованих територіях;
- 3) управління ризиками цифрового середовища та правові інструменти протидії онлайн-насильству;
- 4) стандарти якості соціальних послуг і реальна спроможність громад їх забезпечувати;
- 5) взаємодія системи захисту дітей з системою ветеранської політики та підтримки сімей військовослужбовців;
- 6) регіональні моделі відновлення інфраструктури для дітей у прифронтових областях. Заповнення цих прогалин потребує поєднання

академічної роботи з практиками у громадах, доступу до даних та розвитку міждисциплінарних команд [47].

Отже, сучасні наукові дослідження захисту прав дітей в Україні формують цілісне міждисциплінарне поле, де демографія забезпечує розуміння масштабів і довготривалих наслідків змін у дитячій когорті, соціальний захист аналізує інструменти підтримки сімей і профілактики інституціалізації, публічне управління описує механізми реалізації політики та спроможність громад, а правознавство пропонує процедурні й інституційні гарантії, необхідні для відновлення порушених прав. Емпіричні дані воєнного часу показують, що головним викликом стає не лише нестача ресурсів, а й нерівномірність спроможностей на місцях, дефіцит координації і відсутність стандартизованих маршрутів взаємодії між суб'єктами захисту дитини.

Провідні українські публікації підкреслюють необхідність переходу від реактивної моделі, орієнтованої на вилучення дитини, до превентивної і сервісної моделі, де сім'я отримує підтримку рано і комплексно, а рішення приймаються з урахуванням найкращих інтересів дитини та її думки. Важливі дефініції, запропоновані у працях правників (зокрема, підходи Мороз і Костовської до адміністративно-правового захисту), вказують на потребу розглядати захист прав дитини як постійну управлінсько-правову діяльність з чіткими процедурами, формами та відповідальністю. Демографічні оцінки (зокрема у О. М. Гладуна) демонструють, що масові переміщення та звуження дитячих вікових груп потребують адаптації мережі послуг і стратегічного планування відновлення на десятиліття вперед [6].

Європейські дослідницькі традиції – участь дітей, дитинодружне правосуддя, доказова деінституціалізація, стандарти оцінки найкращих інтересів – дають Україні практичні рамки для удосконалення політики на рівні держави й громад [63]. З огляду на це, найбільш перспективними напрямками подальших українських досліджень та водночас практичних реформ є: поглиблення доказової оцінки ефективності соціальних послуг для сімей з дітьми; розробка і впровадження єдиних стандартів та цифрових інструментів ведення випадку;

інституційне посилення служб у справах дітей у громадах; створення процедур забезпечення участі дитини у рішеннях, що її стосуються; а також формування комплексної державної стратегії повернення, реінтеграції та реабілітації дітей, які постраждали від війни, з чіткою роллю кожного рівня влади.

1.2 Нормативно-правові та інституційні засади захисту прав дітей в Україні в період 2014-2025рр.

Період 2014-2025 рр. став для України випробуванням на спроможність держави забезпечувати права дитини в умовах подвійної трансформації: з одного боку – реформа публічного управління (децентралізація, переосмислення соціальних послуг, модернізація освіти й правосуддя), з іншого – тривала збройна агресія проти України (окупація Криму, війна на сході з 2014 р. та повномасштабне вторгнення з 24.02.2022 р.), що різко загострила ризики для життя, безпеки, доступу до освіти, медичної допомоги, сімейного виховання та захисту від насильства.

У такій реальності нормативно-правові та інституційні засади захисту прав дітей мають оцінюватися не лише як сукупність законів і органів, а як цілісна система, здатна працювати у кризі: виявляти загрози, швидко ухвалювати рішення, забезпечувати міжвідомчу взаємодію, гарантувати доступність послуг, підтримувати сім'ї, а також захищати дітей як одну з найбільш вразливих груп у конфлікті.

Українська модель захисту прав дитини у 2014-2025 рр. формувалася на стику трьох великих контурів: базового законодавства про дитинство і сім'ю (яке визначає права, гарантії, процедури опіки/піклування, усиновлення, соціального захисту), секторальних політик (освіта, соціальні послуги, охорона здоров'я, поліція/юстиція) та спеціального режиму реагування на збройну агресію (евакуація, захист дітей з інституцій, перетин кордону, документування порушень, повернення незаконно переміщених дітей).

Центральним фундаментом лишається Закон України «Про охорону дитинства» (із численними змінами, актуалізованими й у 2024-2025 рр.), а також законодавство, що визначає компетенції профільних служб і спеціальних установ: Закон «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей». Важливими «опорними» актами є також Закон «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» і підзаконні процедури органів опіки та піклування, зокрема Порядок, затверджений постановою КМУ № 866 (який у 2025 р. продовжує уточнюватися з урахуванням змін у реєстрації/декларуванні місця проживання та практик роботи органів влади у кризі) [46].

Ці акти задають «каркас» системи: визначають, хто відповідає за захист прав дитини, як приймаються рішення щодо влаштування дитини, хто і як проводить оцінку потреб та ризиків, як забезпечується представництво інтересів дитини, і які гарантії має дитина, якщо вона втратила батьківське піклування або опинилася у складних життєвих обставинах.

Однак у 2014-2025 рр. каркас зазнав суттєвого «переналаштування» під вимоги сучасної політики: від адміністративно-інтернатної логіки до сімейно орієнтованої, сервісної та правозахисної моделі, яка робить акцент на ранньому втручанні, підтримці сім'ї, інклюзії, профілактиці насильства, а у воєнний час – на фізичній безпеці, безперервності освіти та максимально швидкому відновленні доступу до послуг.

Перший ключовий зсув у 2014-2019 рр. пов'язаний із тим, що окупація і бойові дії породили нові категорії вразливості: діти внутрішньо переміщених осіб, діти на тимчасово окупованих територіях, діти, які втратили житло або доступ до шкіл і медичних послуг, діти, розлучені з членами сім'ї, та діти, які стали свідками/жертвами насильства і воєнних злочинів. Саме з 2014 р. держава отримала виклик: захищати права дітей не тільки «в нормі», а й у ситуаціях масового переміщення та руйнування інфраструктури [43].

Водночас відбувалася децентралізація, яка поступово переносила значну частину відповідальності за соціальні послуги та захист дітей на рівень громад,

а відтак вимагала від органів місцевого самоврядування створювати або посилювати спроможність служб у справах дітей, центрів соціальних служб/надавачів соціальних послуг, освітніх та медичних закладів, а також механізмів міжвідомчої взаємодії. Міжвідомча взаємодія є не декоративною, а системною умовою: вона визначає, чи зможе громада вчасно виявити дитину у ризику, забезпечити їй безпеку (у тому числі вилучення із загрозового середовища), надати соціальну/психологічну допомогу, організувати навчання, оформити статус, призначити допомоги й забезпечити правовий супровід.

Підзаконні акти, що регламентують взаємодію суб'єктів соціальної роботи, формували основу такого підходу ще до 2014 р., але саме після 2014 р. вони стали практичною «інструкцією виживання» для системи, яка працює в умовах конфлікту [58]. Для освітян і управлінців важливо розуміти, що захист прав дитини у цій логіці – це не тільки «реакція на порушення», а й профілактична модель: школа, первинка, соціальні служби, поліція й органи опіки мають спільно відстежувати ризики і надавати підтримку сім'ї до того, як криза стане незворотною.

Другий фундаментальний пласт трансформацій у 2017-2021 рр. – це «перепрошивка» освітньої і соціальної політики навколо прав дитини, інклюзії та сімейних форм виховання. Закон України «Про освіту» (2017) закріпив сучасні рамки прав здобувачів освіти, принципи недискримінації та інклюзивності, а також підсилив інституційну відповідальність держави і громад за якість та доступність освіти [42]. Практично це означало, що права дитини в освіті перестали бути «додатком» до управління школою і перетворилися на частину стандартів якості: доступність, безпека, повага до гідності, індивідуальна траєкторія, механізми скарг і захисту.

Символом і практичним інструментом такого підходу стало запровадження інституту освітнього омбудсмена (постанова КМУ № 491 від 06.06.2018), що створює додатковий канал захисту прав учасників освітнього процесу, у тому числі дітей. Паралельно набирає ваги інклюзивний підхід – не як «педагогічна опція», а як право дитини з особливими освітніми потребами на

навчання за місцем проживання з належною підтримкою. Показово, що за офіційними оперативними даними МОН станом на 01.01.2025 в Україні нараховувалося 33 397 інклюзивних класів у закладах загальної середньої освіти, в яких навчалось 47 610 учнів з особливими освітніми потребами; у дошкільці – 7 658 інклюзивних груп із 15 297 вихованцями з ООП [26].

Держава паралельно вибудовувала інституційний контур підтримки інклюзії: станом на 01.01.2025 створено 700 інклюзивно-ресурсних центрів, з яких у воєнних умовах продовжували функціонувати 674, при цьому 47 ІРЦ перебували на тимчасово окупованих територіях, а 45 приміщень ІРЦ були зруйновані/пошкоджені [26]. Для освітян та управлінців ці цифри – не просто статистика, а маркер того, що інклюзія у 2014–2025 рр. стала однією з найбільш «оцифрованих» і процедурно оформлених сфер захисту прав дитини: ІРЦ, команди психолого-педагогічного супроводу, індивідуальна програма розвитку, механізми компенсації освітніх втрат і психологічної травми у воєнний час – усе це перетворюється на інституційну рутину, без якої право дитини на освіту в умовах війни є декларативним.

Одночасно держава, реагуючи на критику інтернатної системи та міжнародні зобов'язання щодо права дитини на виховання в сімейному середовищі, запустила політику деінституціалізації (ДІ). Ключовим документом стала Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки (розпорядження КМУ № 526-р від 09.08.2017; надалі коригувалася, зокрема у 2021 р.) [33]. Її зміст для практиків полягає у зміні «точки збірки» системи: пріоритетом проголошується підтримка сім'ї і розвиток послуг у громаді (денний догляд, раннє втручання, підтримане проживання, соціальний супровід, патронат тощо), аби дитина не потрапляла в інтернат через бідність, інвалідність чи сімейну кризу.

Саме на цьому перетині (освіта + соціальна підтримка + сімейні форми виховання) формується сучасне розуміння інституційних засад захисту прав дитини: школа й соціальні служби мають не «передавати» проблему одна одній, а разом утримувати дитину у сім'ї або швидко знаходити сімейну альтернативу

інституції. У 2019–2020 рр. ця логіка була підкріплена модернізацією законодавства про соціальні послуги: Закон України «Про соціальні послуги» (№ 2671-VIII) введено в дію з 01.01.2020, він запровадив стандартизацію, реєстрацію надавачів, підвищив вимоги до якості та безпеки послуг, а також посилив управлінську рамку соціальної роботи на місцевому рівні [39].

Для захисту прав дітей особливо важливо, що соціальні послуги розглядаються як гарантований інструмент держави й громади для реагування на складні життєві обставини, а не як «добра воля» окремого закладу чи проєкту. Під цю рамку уряд деталізував порядок соціального захисту дітей у складних життєвих обставинах (постанова КМУ № 585 від 01.06.2020), що задає операційний алгоритм для служб у справах дітей, соціальних працівників, освіти, медицини та поліції: як виявляти, оцінювати потреби, вести випадок, забезпечувати безпеку, організовувати послуги та контролювати їх результативність.

Таким чином, у 2017-2021 рр. нормативно-правова база захисту прав дітей стала більш «процедурною» і вимірюваною: права почали «перекладатися» на стандарти, порядки, повноваження і відповідальність, що є вирішальним у кризових ситуаціях, коли людський фактор і волонтерська підтримка не можуть замінити систему.

Третій великий блок – це розвиток ювенальних компонентів у сфері безпеки й правосуддя, які безпосередньо впливають на захист дітей від насильства, експлуатації, втягнення у злочинність, а також на права дітей у конфлікті із законом. У 2015 р. був ухвалений Закон України «Про пробацію», який прямо передбачає застосування пробації до неповнолітніх із урахуванням особливостей і взаємодією з органами та службами у справах дітей.

Для управлінців це означає, що система захисту прав дитини включає не тільки «соціальний» сегмент, але й гуманізований, ресоціалізаційний підхід у кримінальній юстиції: альтернативи позбавленню волі, індивідуальна робота з підлітком, залучення сім'ї, освіти й соціальних служб. Інституційно важливим став розвиток ювенальної превенції Національної поліції: наказ МВС № 1044 від

19.12.2017 затвердив Інструкцію з організації роботи підрозділів ювенальної превенції, визначивши їх завдання та повноваження [31].

У комплексі з механізмами реагування на домашнє насильство, булінг, сексуальні злочини проти дітей, торгівлю людьми та інші ризики це формує «передній край» захисту, де ключова роль належить ранньому виявленню і швидкому міжвідомчому реагуванню. У цій площині інституційна ефективність значною мірою залежить від того, чи працюють на практиці маршрутизація повідомлень (школа/медицина/громада → поліція/служба у справах дітей), чи є кризові кімнати та притулки, чи може дитина отримати психологічну допомогу без стигми, і чи забезпечено належне документування фактів насильства для судового захисту.

Саме тому у 2014-2025 рр. особливого значення набули механізми незалежного контролю та адвокації – як державні (омбудсмани, державні служби якості, державний нагляд у сфері соціальних послуг), так і громадські (моніторингові коаліції, правозахисні організації, профільні благодійні фонди), які доповнюють систему там, де вона не має достатньої спроможності, і підсилюють публічну підзвітність.

Повномасштабна війна з 2022 р. різко «перевірила» систему на стійкість і адаптивність, і саме тут нормативно-правові та інституційні засади проявилися найбільш предметно. По-перше, війна створила безпрецедентний масштаб загроз життю і здоров'ю дітей. За даними UNICEF (станом на лютий 2025 р., лише підтвержені ООН випадки), з лютого 2022 р. понад 2 520 дітей були вбиті або поранені; при цьому у 2024 р. кількість дитячих жертв зросла більш ніж на 50% порівняно з 2023 р. [26]

За той самий період UNICEF повідомляє про понад 1 600 пошкоджених або зруйнованих закладів освіти та майже 790 пошкоджених або зруйнованих закладів охорони здоров'я. По-друге, війна спричинила масове переміщення дітей як усередині країни, так і за кордон, що поставило питання безперервності освіти, доступу до медичних і соціальних послуг та захисту від експлуатації в нових місцях проживання. Для розуміння масштабу: у регіональному звіті

UNICEF за перше півріччя 2025 р. наведено оцінку, що з 24.02.2022 в Європі було зафіксовано 5 082 800 біженців з України (за даними UNHCR станом на 01.07.2025) [7]. По-третє, війна створила специфічні ризики саме для дітей, які перебували в інституційних закладах (інтернати, будинки дитини, спеціальні заклади, заклади цілодобового перебування), адже такі діти потребують організованої евакуації, супроводу, збереження документів, безперервності лікування і навчання, а також захисту від незаконного переміщення.

Міністерство соціальної політики у 2022 р. повідомляло, що на початок воєнних дій у 727 закладах з цілодобовим перебуванням навчалася та/або перебувало 105 459 дітей, а впродовж лютого–липня 2022 р. було евакуйовано 6 582 дітей (2 077 – у межах України, 4 505 – за межі України). Саме для таких ситуацій держава запровадила спеціальні порядки тимчасового переміщення (евакуації) дітей та осіб із закладів цілодобового перебування в умовах воєнного стану: спочатку постановою КМУ № 385 від 27.03.2022, а надалі – оновленими рішеннями і Порядком повернення, зокрема постановою № 546 від 01.06.2023 [16]. Ці акти мають критичне значення для управлінців і керівників закладів, адже встановлюють, хто приймає рішення про евакуацію, як забезпечується безпека, супровід, координація з органами влади, а також принципи недопущення «розчинення» дитини у системі переміщень без належного обліку і контролю.

Воєнний стан як правовий режим (Закон України «Про правовий режим воєнного стану») задає загальну рамку обмежень і повноважень держави, але для захисту прав дітей визначальним є те, як ця рамка конкретизується у секторальних рішеннях — освіті, соціальних послугах, опіці/піклуванні, перетині кордону, евакуації, наданні допомог та забезпеченні доступу до правосуддя.

З точки зору інституційної архітектури захисту прав дітей у 2022–2025 рр. відбулося кілька принципових змін. Перша – це «кризова централізація координації» при збереженні ролі громад: уряд і профільні міністерства стали активніше випускати оперативні порядки, роз'яснення, спрощення процедур,

тоді як громади й області забезпечували виконання на місцях (розміщення евакуйованих, організація дистанційного/змішаного навчання, надання соціальних послуг переселенцям, робота з сім'ями у кризі).

Друга – розширення цифрових та реєстрових інструментів і процедур, які дозволяють надавати послуги й ухвалювати рішення в умовах переміщення людей і втрати документів. У сфері інклюзії показовим є те, що МОН прямо фіксує можливості дистанційного звернення до ІРЦ та спрощення процедури проходження комплексної оцінки для внутрішньо переміщених осіб через відповідні інформаційні системи, а також розширення функцій ІРЦ із 2022 р. щодо оцінки дітей, які отримали психологічну травму, та надання рекомендацій педагогам.

Третя – поява та інституціоналізація «окремого треку» захисту прав дітей у контексті воєнних злочинів, насамперед незаконного переміщення та депортації дітей. У 2024 р. було оголошено про запуск міжнародної коаліції для повернення українських дітей (International Coalition for the Return of Ukrainian Children), що прямо демонструє: у 2014–2025 рр. захист прав дитини перестав бути виключно внутрішньою політикою і став предметом активної міжнародної координації на рівні держав, міжнародних організацій та правозахисних механізмів [42].

Окремої уваги потребує питання, як у 2014–2025 рр. Україна змінювала нормативні та процедурні механізми, щоби захистити право дитини на сімейне виховання та одночасно не допустити правових «спрощень», які відкривають шлях до зловживань. Воєнний час неминуче породжує запит на швидкі рішення: швидко влаштувати дитину, швидко евакуювати, швидко оформити статус, швидко забезпечити догляд. Але кожне «швидко» у сфері дитинства має бути врівноважене гарантіями: збереженням найкращих інтересів дитини, правом бути почутою (відповідно до віку), запобіганням торгівлі дітьми та незаконним усиновленням, контролем з боку служб у справах дітей та органів опіки.

Саме тому у 2022-2023 рр. з'являються нормативні уточнення щодо процедур усиновлення та роботи з кандидатами в усиновлювачі в умовах

переміщення, зокрема постанова КМУ № 576 від 01.06.2023 містить положення про можливість поновлення документів і продовження дії висновків про можливість бути усиновлювачами з урахуванням тимчасового переміщення під час воєнного стану.

Такі рішення демонструють прагнення держави зберігати «правовий контур» і контрольованість процедур навіть за умов, коли тисячі сімей втратили житло і змушені переміщатися. Аналогічно, оновлені порядки евакуації дітей із закладів цілодобового перебування задають рамку не лише для фізичної безпеки, а й для обліку, супроводу і відповідальності посадових осіб — щоб дитина не залишалася «безсуб'єктною» у процесі переміщення.

У сфері опіки та піклування важливо, що загальний Порядок (постанова КМУ № 866) зберігає статус базового інструменту, який «підтягується» під нові умови, що видно навіть із технічних, але показових змін 2025 р. у термінології щодо задекларованого/зареєстрованого місця проживання – критично важливого у випадках ВПО та евакуації. Це свідчить про те, що у 2014-2025 рр. держава поступово адаптувала право до мобільності населення і до реальності, в якій місце проживання дитини може змінюватися кілька разів за короткий період, але право на захист і належну процедуру не повинно «обриватися» [13].

Інституційна модель захисту прав дітей у 2014-2025 рр. в Україні є багаторівневою і багатосуб'єктною, а її ефективність залежить від узгодженості повноважень і реальних ресурсів. На загальнодержавному рівні ключову роль відіграють Верховна Рада (законодавчі рамки), Кабінет Міністрів (підзаконні порядки, стратегічні документи, фінансування, координація), профільні центральні органи виконавчої влади (соціальна політика, освіта, охорона здоров'я, внутрішні справи, юстиція) та інститути контролю/захисту (омбудсмани, інспекції, органи нагляду).

На рівні регіонів і громад “ядром” виступають служби у справах дітей, органи опіки та піклування, надавачі соціальних послуг, заклади освіти і охорони здоров'я, а також поліція (зокрема ювенальна превенція) – саме тут вирішується, чи стане нормативна база реальною допомогою дитині. Закон «Про органи і

служби у справах дітей...» задає саму логіку існування спеціалізованих служб і установ, без яких захист прав дитини перетворюється на «розміту» відповідальність усіх і нічию відповідальність одночасно.

В освітній сфері важливо, що права дитини вбудовуються у систему управління якістю і в механізми звернень: інститут освітнього омбудсмена доповнює «внутрішні» процедури закладу освіти і допомагає формувати культуру прав людини в школі. У сфері соціальних послуг Закон «Про соціальні послуги» створює рамку, за якої громада має організовувати послуги як систему (оцінка потреб, закупівля/надання послуг, контроль якості), а постанова № 585 – як практичний інструмент ведення випадку щодо дитини у складних життєвих обставинах.

У сфері безпеки й юстиції ключовими стають акти, що визначають роботу ювенальної превенції та пробації щодо неповнолітніх, адже вони забезпечують баланс між захистом суспільства і правами дитини, особливо в умовах, коли війна підвищує ризики девіантної поведінки, травматизації та втягнення підлітків у небезпечні практики. На практиці це вимагає від освітян і управлінців розуміння: школа не може обмежитися «педагогічним впливом», якщо йдеться про насильство чи експлуатацію; так само поліція не може діяти ізольовано без соціальної та психологічної підтримки сім'ї та дитини; а соціальні служби не можуть вести випадок без участі освіти та охорони здоров'я.

Окремою лінією в 2014-2025 рр. проходить проблема інституційної спроможності у війні: дефіцит кадрів, міграція фахівців, руйнування приміщень, перевантаження системи через ВПО, зростання потреб у психологічній допомозі, а також нерівномірність доступу до послуг залежно від безпекової ситуації в регіоні. Офіційні дані МОН про забезпеченість функціонуючих ІРЦ кадрами на 81% від загальної потреби (4 015 осіб) у воєнний час — це приклад того, як війна впливає на доступність прав на практиці навіть тоді, коли нормативна база є розвиненою [34].

Так само дані UNICEF про те, що майже 40% дітей навчаються лише онлайн або у змішаному форматі, і що середні освітні втрати оцінюються у два

роки з читання та один рік з математики, підкреслюють: реалізація права на освіту у війні переходить від питання «чи відкрита школа» до питання «чи здатна система компенсувати втрати і забезпечити рівний доступ».

Отже, інституційні засади захисту прав дітей у 2014-2025 рр. – це не лише формальні органи, а й мережа спроможностей: фінансування, кадри, стандарти, цифрові рішення, логістика евакуації, партнерства з громадським сектором і міжнародними організаціями, а також механізми підзвітності та контролю якості.

Водночас війна актуалізувала етичні та правові дилеми, зокрема у сфері переміщення дітей за кордон, збереження сімейних зв'язків, запобігання торгівлі людьми, належного документування статусів, а також повернення незаконно переміщених дітей. Відповіддю на ці виклики стають як нормативні акти (порядки евакуації, уточнення процедур), так і міжнародні коаліції та механізми, що прямо спрямовані на повернення дітей і притягнення винних до відповідальності.

Для активістів громадських організацій це означає, що простір впливу розширюється: окрім класичної адвокації у сфері соціальної політики й освіти, з'являється потреба в участі у міжнародних комунікаціях, моніторингу порушень, підтримці сімей у процедурах пошуку та возз'єднання, а також у розвитку сервісів підтримки в громадах, що приймають ВПО та евакуйованих дітей.

Таким чином, у 2014-2025 рр. нормативно-правові та інституційні засади захисту прав дітей в Україні пройшли шлях від переважно декларативної й інтернатно орієнтованої моделі до більш процедурної, сервісної та міжвідомчо інтегрованої системи, яка у воєнний час змушена працювати у режимі постійної кризи. Базовий правовий фундамент - Закон «Про охорону дитинства», законодавство про служби у справах дітей, про соціальний захист дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також Порядок роботи органів опіки та піклування зберігся, але зазнав суттєвої модернізації через підзаконні

акти, стандарти і процедури, що роблять права дитини «виконуваними» у щоденній практиці.

Децентралізація та реформа соціальних послуг змістили центр реалізації прав дитини до громад, а Закон «Про соціальні послуги» та постанова № 585 сформували нову логіку відповідальності: не «заклад утримує», а громада організовує підтримку сім'ї та дитини через послуги з гарантованою якістю і міжвідомчою взаємодією. Освітня реформа після 2017 р. зробила права дитини невід'ємною частиною управління якістю освіти і посилила інклюзивний вектор, що підтверджується як інституційно (розвиток ІРЦ, освітній омбудсмен), так і статистично (масштаб інклюзивних класів, кількість дітей з ООП в інклюзії, функціонування ІРЦ під час війни, в тому числі для дітей із числа ВПО та дітей із психологічною травмою).

Сфера безпеки й правосуддя поступово зміцнила ювенальні компоненти через пробацію для неповнолітніх та інституалізацію ювенальної превенції поліції, що є ключовим для захисту від насильства, експлуатації та для прав дітей у конфлікті із законом. Повномасштабна війна з 2022 р. загострила всі ризики одночасно – від фізичної загрози життю до системних освітніх втрат, руйнування інфраструктури та масового переміщення – і змусила державу доповнити правову систему спеціальними порядками евакуації та кризового управління, а також посилити міжнародний вимір захисту прав дітей, включно з інструментами повернення незаконно переміщених дітей.

Ключовий висновок для освітян, управлінців і громадських активістів полягає в тому, що у 2014-2025 рр. система захисту прав дитини стала значно більш «системною», але її результативність визначається не кількістю актів, а спроможністю інституцій на місцях: кадрами, фінансуванням, реальними маршрутами взаємодії, доступністю психологічної допомоги, здатністю забезпечити безперервність освіти й соціальних послуг у війні, а також дієвим контролем і підзвітністю.

У найближчій перспективі стійкість цієї системи залежатиме від того, чи зможе держава і громади одночасно підтримувати сім'ї та дітей у кризі,

відновлювати інфраструктуру, масштабувати доказові моделі психосоціальної підтримки й компенсації освітніх втрат, посилювати сімейні форми виховання замість інституцій, а також утримувати високу якість процедур опіки/підклування та усиновлення навіть у режимі воєнного стану.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ

2.1 Ювенальна поліція як інструмент захисту прав дітей в Україні

Діяльність ювенальної поліції (підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України) у сфері захисту прав дитини в умовах повномасштабної війни набула одночасно «класичного» превентивного та кризово-гуманітарного змісту. Якщо у мирний час акцент робився на профілактиці правопорушень серед дітей, реагуванні на жорстоке поводження, домашнє насильство, булінг, втечі з дому, розшуку зниклих неповнолітніх і координації з органами опіки та піклування, то від 24 лютого 2022 року цей перелік доповнився завданнями, які раніше сприймалися як «надзвичайні» або «воєнні»: евакуація дітей із прифронтових територій, участь у фіксації воєнних злочинів проти дітей, забезпечення безпечного середовища для дітей у місцях тимчасового проживання ВПО, протидія ризикам торгівлі дітьми та їх експлуатації під час масових переміщень, а також системна комунікація з освітніми установами щодо безпеки навчального середовища під обстрілами та в умовах мінної небезпеки.

Нормативно-організаційно ядро цієї роботи спирається на відомчі регламенти МВС щодо організації роботи підрозділів ювенальної превенції (зокрема, відповідна Інструкція затверджена наказом МВС від 19.12.2017 №1044, із подальшими змінами), де прямо прописано логіку «раннього виявлення ризиків - профілактичний облік та індивідуальна робота - взаємодія з соціальними службами - негайне реагування на загрози життю й здоров'ю дитини».

Емпіричний фон, у якому працює ювенальна поліція під час війни, є безпрецедентним за масштабом і складністю. За даними державного порталу «Діти війни» станом на 13 грудня 2025 року зафіксовано 676 загиблих дітей і 2293 поранених; окремо відображається масив проблеми зниклих та знайдених

дітей (2231 зникла і 48 723 знайдені – за даними Нацполіції, що публікуються на порталі). Паралельно МВС у 2025 році публічно повідомляло, що від початку повномасштабного вторгнення було зафіксовано понад 11 000 злочинів, вчинених щодо дітей; пік припав на 2023 рік (майже 4700), у 2024 році зафіксовано близько 3400 із тенденцією до зниження (у тому числі через фактори доступності фіксації/реєстрації подій у зонах бойових дій та на окупованих територіях) [8].

Окремий чутливий блок становлять сексуальні злочини проти дітей та онлайн-експлуатація: медіа з посиланням на дані Офісу Генерального прокурора наводили динаміку зареєстрованих сексуальних злочинів проти дітей (зокрема, для 2023–2024 років) і підкреслювали проблему латентності таких правопорушень у воєнний час.

Додатково посилюється ризик домашнього насильства та насильства щодо дітей у сім'ях із травмою війни, переміщенням і втратою доходів: лише за перші п'ять місяців 2025 року до поліції надходили десятки тисяч заяв/повідомлень про домашнє насильство, що прямо корелює зі зростанням навантаження на лінію реагування «поліція - соціальні служби - медики - освіта». На цьому тлі міжнародні партнери звертають увагу на неоднорідність спроможності «на місцях»: у підсумкових матеріалах UNICEF щодо становища дітей в Україні (2024) зазначається, що підготовка поліцейських та працівників ювенальної превенції може бути нерівномірною через плінність кадрів і переміщення, а ефективність реагування суттєво залежить від досвіду конкретних команд і регіонального контексту.

У структурі воєнних викликів ювенальна поліція фактично працює одразу у трьох контурах. Перший - «захисно-рятувальний»: забезпечення негайної безпеки дитини (евакуація, вилучення з небезпечного середовища, доставка до місць тимчасового прихистку, супровід родин, які відмовляються виїжджати, і комунікація ризиків мовою, зрозумілою батькам). Показовий приклад – офіційне повідомлення Нацполіції від 20 листопада 2025 року про евакуацію молодої матері з двома малими дітьми з прифронтової Білозерки на Херсонщині:

ключову роль у переконанні родини виїхати відіграла інспекторка ювенальної превенції, а для безпечного вивезення залучили броньований автомобіль у взаємодії з волонтерами [14].

Аналогічно у прифронтових районах Запорізької області поліція бере участь у вивезенні сімей з дітьми з населених пунктів під постійними обстрілами; у листопаді 2025 року повідомлялося про евакуацію жінки з трьома дітьми з Воздвижівки, що ілюструє «побутову» сторону воєнного ризику: діти ростуть у реальності безперервної небезпеки, і завдання поліції - зменшити ймовірність трагедії вже сьогодні. Другий контур - «правозахисно-процедурний»: ідентифікація дітей у складних життєвих обставинах, документування фактів правопорушень/насильства, організація взаємодії з центрами соціальних служб і службами у справах дітей, а також розшук зниклих неповнолітніх із використанням оперативних алгоритмів (час тут критичний). Третій контур - «превентивно-освітній»: робота з громадами, школами, батьківськими колективами, формування навичок безпечної поведінки в умовах мінної небезпеки, обстрілів, ризиків вербування підлітків, а також онлайн-загроз (секстинг, грумінг, шантаж інтимними матеріалами).

Важливо, що освітній контур у 2022-2025 роках став не «додатковим», а системоутворювальним: дитина в Україні під час війни стикається з ризиками не лише кримінального характеру, а й із ризиками середовища (міни/ВНП, покинуті будівлі, руїни, зброя, психологічна дестабілізація). Тому ювенальні поліцейські дедалі частіше працюють у зв'язці з ДСНС, освітянами та місцевим самоврядуванням через «класи безпеки», виїзні мобільні формати і шкільні програми безпеки.

Наприклад, у Сумській області влітку 2025 року ювенальні поліцейські разом із рятувальниками проводили заняття в форматі «мобільного класу безпеки», де дітям пояснювали правила мінної безпеки, поведінку на вулиці й алгоритми дій у типових ризикових ситуаціях [57]. Подібні практики фіксуються і в Дніпрі/Дніпропетровській області: офіційні повідомлення поліції описують виїзди до дітей із мобільним класом безпеки, де окремим блоком

демонструються макети вибухонебезпечних предметів та моделюються «правильні» поведінкові реакції.

У 2024 році МОН системно комунікувало логіку посилення безпеки в школах через введення офіцерів Служби освітньої безпеки, наголошуючи на фінансуванні з бюджету Нацполіції та на практичній ролі таких офіцерів у закладах освіти [3]. А на регіональному рівні, зокрема на Харківщині, запускалися пілотні ініціативи, де спеціаліст із безпеки («вихователь безпеки») розглядається як комунікатор між закладом освіти, правоохоронцями, рятувальниками та органами місцевого самоврядування для раннього виявлення і нейтралізації загроз у шкільному середовищі.

Окрема лінія, яка набула особливої ваги саме під час війни, — цифрова безпека та протидія вербуванню/втягненню підлітків у протиправну діяльність. У прифронтових і деокупованих громадах діти часто є емоційно вразливими, дезорієнтованими, із розірваними соціальними зв'язками - і це створює поле для маніпуляцій, у тому числі з боку ворожих структур. На Харківщині поліція повідомляла про профілактичні зустрічі з батьками та педагогами щодо протидії вербуванню підлітків представниками РФ і залученню їх до протиправної діяльності — показовий приклад того, як «національна безпека» перетинається з дитячим захистом у реальних громадах.

На рівні центральних комунікацій Нацполіція також інформувала про навчальні програми для ювенальних інспекторів із тематики захисту дітей у кіберпросторі: йдеться про розуміння онлайн-ризиків, ознак сексуального насильства онлайн та правильних моделей комунікації з постраждалими дітьми й їхніми батьками. Паралельно кіберполіція публікує практичні поради щодо цифрової безпеки дітей, прямо описуючи типові загрози на кшталт секстингу та шантажу інтимними матеріалами - це важливо як «публічний сервіс», але для управлінців і правоохоронців не менш важливо вибудувати шлях маршрутизації таких випадків: від повідомлення - до фіксації - до психологічної допомоги - до юридичного супроводу і недопущення повторної віктимізації дитини [56].

Практика воєнного періоду показує, що найбільш «промовисті» приклади ефективності ювенальної поліції пов'язані з двома результатами — швидким поверненням дитини в безпечне середовище та зниженням ризику повторної небезпеки через системну профілактику.

По-перше, розшук зниклих дітей у тилкових і відносно безпечних регіонах залишається масовою щоденною роботою, яка рідко потрапляє в загальнонаціональні новини, але формує довіру до держави на рівні сім'ї. Чернігівська область у червні 2025 року описувала ситуацію, коли після звернення про зникнення неповнолітнього всі наряди були негайно орієнтовані на пошуки разом зі співробітниками ювенальної превенції, і дитину швидко знайшли (побутовий, але типологічно важливий випадок: «не повідомив, заночував у друга через негоду»).

По-друге, на заході України, який прийняв значні потоки ВПО, проблема зникнень/втеч і сімейних криз теж є відчутною: на Прикарпатті поліція повідомляла, що за десять місяців 2025 року надійшло 223 звернення щодо розшуку 245 дітей (127 - малолітні), і всіх розшукано та повернуто додому - це показник керованості процесу за наявності налагоджених алгоритмів реагування [38].

По-третє, у прифронтових регіонах пріоритетом стає евакуація сімей із дітьми та «м'яке примушення до безпеки» через переконання, оцінку ризиків і супровід: кейси Херсонщини та Запоріжжя, згадані вище, демонструють, що ювенальна превенція тут працює не лише як «інспектор», а як кризовий комунікатор і координатор допомоги.

По-четверте, у громадах із підвищеною мінною небезпекою (Сумщина, Дніпропетровщина та ін.) «мобільні класи безпеки» - це спосіб масштабувати профілактику на рівні шкіл і громад, зменшуючи кількість травмувань та формуючи у дітей навички самозбереження.

По-п'яте, там, де є ризики ворожих інформаційних впливів і вербування, профілактичні зустрічі з батьками/педагогами стають «першою лінією» захисту

дитини від втягнення у злочинні дії, що може зламати життя підлітка ще до повноліття.

Для публічних службовців і керівників правоохоронних органів ключове управлінське питання полягає у тому, як перетворити множини локальних успіхів на стабільну, відтворювану систему, стійку до плинності кадрів, руйнування інфраструктури та хронічного стресу війни. Перше – потрібне посилення міжвідомчої «справи дитини» на рівні громад: швидкі канали обміну інформацією між ювенальною превенцією, службами у справах дітей, центрами соціальних служб, освітою та охороною здоров'я мають працювати як єдиний механізм, а не як сума відомчих реакцій; при цьому відомчі регламенти ювенальної превенції вже містять правильну логіку повідомлення та взаємодії з соціальними службами, її слід забезпечити ресурсом і контролем виконання.

Варто інституціоналізувати регулярну підготовку (включно з психологічною компетентністю та навичками «дитинодружного» інтерв'ювання), бо міжнародні оцінки прямо вказують на нерівномірність підготовки та залежність якості реагування від досвіду команд; у воєнний час це означає, що навчання має бути коротким, частим, модульним і доступним онлайн, із супервізією складних кейсів.

У прифронтових регіонах потрібні спеціалізовані протоколи «ювенальна превенція + евакуація», де визначено ролі поліції, ДСНС, органів місцевої влади та волонтерських структур, а також стандарти комунікації з батьками, які відмовляються від евакуації, адже саме ця точка часто стає джерелом трагедій.

«Шкільний контур безпеки» слід розглядати як частину захисту прав дитини, а не як допоміжний напрям: офіцери освітньої безпеки та регіональні ініціативи на кшталт «вихователя безпеки» мають бути пов'язані з ювенальною превенцією єдиним планом профілактики ризиків (мінна безпека, булінг, насильство, вербування, онлайн-загрози), із чіткими показниками результативності.

Комунікація з населенням має бути максимально «прикладною»: люди повинні знати, що робити у випадку зникнення дитини, куди звертатися, і що

поліція реагує негайно; регіональні комунікації (на прикладі Прикарпаття) демонструють, що така робота підвищує швидкість повідомлення й ефективність пошуку.

Отже, ювенальна поліція у 2022-2025 роках стала одним із ключових «вузлів» системи захисту прав дітей у державі, що воює: від неї одночасно очікують жорсткої процедурної якості (фіксація правопорушень, взаємодія з інституціями), високої людяності (комунікація з травмованими дітьми) та оперативної спроможності діяти під ризиком. Якщо управлінськи підкріпити цю роботу стабільними кадрами, навчанням, міжвідомчими протоколами і сучасними профілактичними інструментами, ювенальна превенція здатна не лише «гасити пожежі», а й системно зменшувати довгострокові наслідки війни для покоління дітей.

2.2 Захист прав дітей, які перебувають в конфлікті з законом в Україні

У вітчизняній практиці поняття «діти у конфлікті з законом» охоплює неповнолітніх (переважно 14-18 років), які підозрюються/обвинувачуються у вчиненні кримінальних правопорушень або вже засуджені, а також дітей, щодо яких застосовуються заходи впливу чи профілактики у зв'язку з протиправною поведінкою.

На нормативному рівні Україна рухається в логіці «правосуддя, дружнього до дитини»: у 2025 році Кабінет Міністрів схвалив Національну стратегію захисту прав дитини у сфері юстиції до 2028 року та затвердив операційний план її реалізації на 2025-2028 роки; документ прямо орієнтує органи влади на міжвідомчу та мультидисциплінарну роботу, недопущення ретравматизації, а також врахування умов воєнного стану. Важливо, що нова стратегія замінила попередню Національну стратегію реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року (2018), тобто політика в цій сфері перейшла від «пілотів і точкових змін» до циклу програмування з щорічною звітністю та визначеними відповідальними органами [12].

Ключова правозахисна рамка для дитини у конфлікті з законом складається з гарантій справедливого судового розгляду, права на захист, права на особливий захист через вік та вразливість, а також принципу мінімізації ізоляції від суспільства (позбавлення волі – як крайній захід і на найкоротший строк).

У кримінальному процесі особливе значення має обов'язкова участь захисника: у науково-практичних оглядах прямо підкреслюється, що стаття 52 КПК України закріплює обов'язковість участі адвоката у провадженнях щодо осіб, яких підозрюють або обвинувачують у вчиненні правопорушення у віці до 18 років з моменту встановлення неповноліття або навіть сумніву щодо повноліття. Це – фундаментальна гарантія проти примусу, самообмови, «спрощених» процедур без розуміння наслідків, а також проти процесуальних порушень, які потім призводять до скасування вироків або рішень ЄСПЛ. Практично ж проблема полягає не лише в наявності адвоката, а в його спеціалізації (дитина потребує «дитячого» захисту), а також у реальному доступі до психолога/педагога, коректній комунікації, зрозумілій мові документів і рішень, безпечних умовах допиту та інших процесуальних дій.

Саме тому в новій стратегії (2025-2028) окремо фіксується розвиток стандартів підготовки фахівців і міжвідомчих інструментів (у т.ч. залучення психологів через систему безоплатної правничої допомоги), що є критично важливим для зниження повторної віктимізації та «закріплення» девіантної ідентичності у підлітка.

Окремий блок – реальний масштаб явища та «контекст ризиків», що визначають навантаження на систему. Повномасштабна війна змінила соціальні траєкторії частини підлітків: переміщення, розрив шкільних та сімейних зв'язків, травматичні події, бідність, зростання домашнього насильства, втягнення дорослими у протиправні дії. На рівні загальних показників ювенальної злочинності офіційні комунікації ювенальної поліції фіксують, що від початку повномасштабної війни діти вчинили понад 9,5 тис. злочинів (кумулятивно за

період), що дає уявлення про обсяг групи ризику та потребу в профілактиці й альтернативних заходах реагування.

Паралельно державні органи відзначають коливання/зменшення окремих категорій злочинів щодо дітей у 2024 році (у порівнянні з 2023), але для «дітей у конфлікті з законом» вирішальним є не лише число зареєстрованих правопорушень, а структура (майнові, насильницькі, «цифрові», пов'язані з ПАР), роль дорослих підбурювачів, частка повторності та частка підлітків, які одночасно є і правопорушниками, і потерпілими (насамперед насильства в сім'ї/середовищі) [33].

Найчутливіша частина системи – виконання покарань щодо неповнолітніх та умови тримання. Українське законодавство передбачає спеціальний тип установ для цієї групи – виховні колонії; при цьому Кримінально-виконавчий кодекс дозволяє залишати засуджених у виховній колонії після досягнення 18 років «до виправлення, але не більше ніж до досягнення 22 років». Така конструкція має подвійний сенс: з одного боку, це запобігає різкому «скиданню» молодій людині в дорослу пенітенціарну систему одразу після 18 років (криміногенний ефект дорослих установ добре відомий); з іншого – підвищує вимоги до індивідуалізації режиму, освітніх програм і психологічної роботи, адже у межах однієї установи можуть співіснувати 15-17-річні та 19-21-річні особи. За даними моніторингової статистики правозахисних середовищ на кінець 2024 року в установах виконання покарань перебувало близько 50 неповнолітніх [7].

Інші відкриті огляди вказують на близькі значення (порядку 52 неповнолітніх у виховній колонії станом на жовтень 2024 року) та підкреслюють, що фактично функціонує один «юнацький» пенітенціарний майданчик – Кременчуцька виховна колонія. Для публічного управління це означає, що проблема не стільки «масова» за чисельністю, скільки «концентрована» за ризиками порушень прав: кожен випадок стає високовартісним для держави з точки зору репутації, міжнародних зобов'язань, імовірних судових спорів та, головне, людського капіталу – освітніх втрат і траєкторій маргіналізації.

Умови тримання дітей у місцях несвободи мають оцінюватися не за формальними ознаками (наявність ліжка/харчування), а за сукупністю прав: безпека, захист від насильства й приниження, доступ до освіти та професійної підготовки, охорона здоров'я (включно з психічним здоров'ям), підтримання сімейних зв'язків, культурний розвиток, належний розгляд скарг, повага до приватності та людської гідності. Воєнний стан ускладнює реалізацію цих прав практичними чинниками: логістика етапувань, повітряні тривоги й укриття, дефіцит кадрів (психологи, педагоги, медики), неритмічність навчального процесу, проблеми з комунікацією з родиною (особливо якщо родина ВПО або за кордоном), ризики вторинної травматизації.

На тлі загальних проблем пенітенціарної системи (у т.ч. перевантаження слідчих ізоляторів та високий рівень тримання під вартою на досудовій стадії) міжнародні моніторингові оцінки наголошують на вразливості будь-яких груп у закритих установах, якщо не працюють механізми запобігання переповненості, насильству та неналежному поведженню. Для дітей це особливо критично: навіть короткі періоди ізоляції в умовах страху та невизначеності різко підвищують імовірність ПТСР, агресивної поведінки, самопошкоджень, залежностей і повторних правопорушень після звільнення.

В управлінському сенсі найбільший «провал» у захисті прав дітей, які відбувають покарання, найчастіше виникає не у момент винесення вироку, а у повсякденній рутині установи: індивідуальне планування, доступ до якісної освіти (а не формального «відвідування»), профорієнтація, робота з сім'єю, документування освітніх досягнень, підготовка до звільнення, медичні маршрути (в т.ч. лікування залежностей), а також безперервність соціального супроводу після виходу. Тут ключовою стає пробація як міст між «каральною» та «соціальною» логікою.

Офіційна модель ювенальної пробації в Україні визначає, що пробація щодо неповнолітніх здійснюється з урахуванням вікових та психологічних особливостей, спрямована на нормальний фізичний і психічний розвиток, профілактику агресивної поведінки, мотивацію позитивних змін і поліпшення

соціальних стосунків; окремо встановлено вимоги до досудової доповіді та співпраці органу пробації зі службами у справах дітей і соціальними інституціями.

Функціонально це означає перехід від «контролю за виконанням обов'язків» до «керування ризиками та потребами» (risk/needs responsivity): оцінка ризику повторного правопорушення, індивідуальний план, робота з сім'єю, залучення до навчання і програм. У 12 містах діють сектори ювенальної пробації (зокрема Харків, Дніпро, Київ, Львів та ін.), що дає можливість відокремити дитину від дорослого кримінального контингенту навіть на етапі обліку і програм, а також створювати більш «дитячий» простір взаємодії [9].

На рівні емпіричних показників, у першому півріччі 2024 року органи пробації працювали з понад 1 тис. неповнолітніх (1075 осіб), причому більшість становили хлопці, а найпоширенішим видом покарання був іспитовий строк (звільнення від відбування покарання з випробуванням) [9]. Саме ця група (умовно засуджені/під наглядом) є «вікном можливостей»: правильно організований нагляд і підтримка здатні запобігти і повторним злочинам, і потраплянню в ізоляцію, яка для підлітка майже завжди має руйнівний освітньо-соціальний ефект.

Для дітей, які вже перебувають у місцях позбавлення волі, пробація та соціальні служби мають працювати не «після», а «до» звільнення: пенітенціарна пробація (підготовка до звільнення) повинна включати відновлення документів, план проживання, контакт з законними представниками або органами опіки (якщо сім'ї немає/вона небезпечна), алгоритм повернення до освіти, перенаправлення до психологічної допомоги, роботу з боргами/шкодою потерпілим (за можливості – елементи відновного правосуддя), а також оцінку безпекових ризиків для самої дитини (помста, втягнення у злочинні групи, ризик експлуатації). У цій частині важливо інтегрувати й «цифровий» компонент: підлітки, що відбували покарання, часто повертаються у середовище з високими цифровими ризиками (шахрайства, наркотики через месенджери, сексуальна експлуатація, кібербулінг). Саме тому розвиток пробаційних програм (зокрема

щодо агресії, прокримінального мислення, ПАР) і залучення психологів до процесів щодо дітей є управлінською інвестицією, а не «додатковою опцією».

Окремо слід розглянути, чому навіть невелика чисельність неповнолітніх у місцях позбавлення волі не зменшує актуальності проблеми.

По-перше, пенітенціарна ізоляція підлітка має значно вищу «ціну помилки»: втрати в освіті та соціалізації часто незворотні, а стигма «колонії» обмежує доступ до ринку праці та легальних соціальних ліфтів.

По-друге, саме в установах несвободи концентруються ризики порушень прав людини, а діти мають менше ресурсів для самозахисту (скарги, адвокат, комунікація з омбудсманом, психологічна стійкість).

По-третє, війна робить частину дітей «подвійно невидимими»: дитина може мати досвід окупації/переміщення, втрату дому, роз'єднання з батьками, а потім ще й ізоляцію через конфлікт із законом.

По-четверте, є небезпека інструменталізації підлітків дорослими (залучення до диверсій, підпалів, незаконного обігу ПАР), і тоді суто «каральна» реакція без сильного соціального блоку лише закріплює кримінальні траєкторії.

У відповідь державна політика має тримати баланс: неминучість відповідальності – так, але із пріоритетом реінтеграції, альтернатив позбавленню волі та високою якістю захисту прав у місцях несвободи. Саме цей баланс закладений у новій Нацстратегії до 2028 року як міжвідомча конструкція, а не як ізольована задача пенітенціарної чи поліцейської системи [19].

Практичні «точки посилення» для органів публічної влади (центрального та місцевого рівня) у захисті прав дітей, які відбувають покарання, можна звести до кількох управлінських рішень.

Перше - забезпечити реальну безперервність освіти: дистанційні/змішані моделі, атестацію, доступ до професійної підготовки з підтверджуваними документами, партнерства з закладами профосвіти та роботодавцями.

Друге - стандартизувати й профінансувати психологічну допомогу та програми корекції поведінки: травма-орієнтований підхід, робота з агресією,

залежностями, навичками самоконтролю, а також сімейне консультування там, де повернення в сім'ю можливе та безпечне.

Третє - підсилити правовий захист і скаргові механізми: регулярні візити адвокатів/БПД, правопросвіта «простою мовою», доступ до конфіденційних каналів звернення до омбудсмена/НПМ, алгоритми реагування на повідомлення про насильство.

Четверте - перевести підготовку до звільнення в режим «case management»: у кожної дитини має бути узгоджений між установою, пробацією і службою у справах дітей індивідуальний план реінтеграції з конкретними датами, відповідальними та ресурсами.

П'яте - окремо враховувати воєнні ризики: маршрути безпеки, укриття, зв'язок з родиною, можливість відеозв'язку, план дій на випадок евакуації/переміщення установи.

Усі ці рішення не потребують «винайдення нових прав», але потребують управлінської дисципліни, міжвідомчих протоколів та фінансування, прив'язаного до результату (освіта, повторність, працевлаштування/навчання після звільнення, психічне здоров'я).

Отже, Україна у 2025 році формалізувала новий цикл державної політики у сфері юстиції щодо дітей – Національну стратегію захисту прав дитини у сфері юстиції до 2028 року та операційний план 2025-2028, що задає рамку «дружнього до дитини правосуддя», міжвідомчої взаємодії та окремого врахування умов воєнного стану [14].

Найвищі ризики порушення прав дитини у конфлікті з законом концентруються на стику систем: (а) якість захисту і психологічного супроводу в кримінальному процесі (обов'язковість адвоката є необхідною, але недостатньою гарантією), (б) умови тримання в ізоляції, де навіть короткий строк має непропорційно великий негативний вплив на розвиток підлітка.

Емпірично група неповнолітніх у місцях позбавлення волі є відносно невеликою (порядку 50 осіб наприкінці 2024 року), однак управлінська «ціна» кожного випадку надзвичайно висока: це одночасно питання прав людини,

людського капіталу, безпеки та репутації держави [38]. Виховні колонії як спеціальний інструмент для неповнолітніх залишаються концептуально виправданими, зокрема через можливість тримання засуджених там до 22 років (щоб уникнути раннього потрапляння в дорослу пенітенціарну систему), але це підвищує вимоги до індивідуалізації, освіти, психологічної допомоги та захисту від насильства.

Найперспективніший шлях зниження ізоляції та повторності — розвиток ювенальної пробації та реінтеграційних інструментів: законодавча рамка і мережа секторів ювенальної пробації вже дозволяють будувати роботу «за потребами і ризиками», а дані про понад 1 тис. неповнолітніх під наглядом пробації лише за перше півріччя 2024 року підтверджують масштаб «вікна можливостей» для профілактики позбавлення волі [25].

Таким чином, для фахівців демографії, соціального захисту та публічного управління головний висновок полягає у тому, що дитина у конфлікті з законом - не «виключно кримінально-правовий» об'єкт, а індикатор соціальних розривів (насильство, бідність, травма, руйнування зв'язків через війну), а отже результат забезпечується не посиленням каральних практик, а якісним управлінням міжсекторальними послугами: освіта + психічне здоров'я + сімейна робота + пробація + контроль умов тримання + реінтеграція після звільнення.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ

3.1 Механізми удосконалення публічної політики захисту прав дітей на локальному рівні

Публічне управління захистом прав дітей в Україні упродовж останнього десятиліття розвивається в умовах одночасної дії кількох «великих хвиль»: децентралізації й перерозподілу повноважень на користь територіальних громад; переорієнтації держави від інституційного догляду до сімейних форм виховання й розвитку послуг у громаді; цифровізації публічних сервісів і підвищення вимог до доказовості рішень; а з 2022 року – ще й повномасштабної війни, що різко збільшила кількість дітей у вразливих ситуаціях, ускладнила доступ до послуг, підвищила ризики насильства, втрати батьківського піклування, переміщення та травматизації.

У такій реальності удосконалення публічного управління захистом прав дітей не зводиться до «додати ресурсів» або «посилити контроль». Йдеться про системну модернізацію засобів і методів управління – від правових механізмів і організаційної архітектури до управління даними, міжвідомчої взаємодії, професійних стандартів і культури прийняття рішень. Особлива роль у цій системі належить службам у справах дітей на рівні територіальних громад, адже саме вони найчастіше є «першою лінією» держави для дитини: від первинного виявлення складних життєвих обставин і реагування на загрозу життю чи здоров'ю до підготовки рішень органу опіки та піклування, супроводу сімейних форм виховання, участі в судових процесах, взаємодії зі школами, поліцією, медиками та соціальними службами.

Нормативно-правова основа такого мандату складається з багаторівневого комплексу актів:

- базового закону про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей, який визначає систему й повноваження служб та інших суб'єктів;
- урядового порядку діяльності органів опіки та піклування, що регулює ключові управлінські процедури із захисту прав дитини на місцевому рівні (включно з комісіями з питань захисту прав дитини);
- урядових рішень щодо соціального захисту дітей у складних життєвих обставинах та організації надання соціальних послуг як інструменту профілактики й підтримки сімей;
- порядку усиновлення і нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей;
- Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей (деінституціалізації) як рамки переходу до послуг у громаді та сімейного виховання.

У 2020-х роках важливу роль почали відігравати і методичні документи, що деталізують управлінські рішення для громад: зокрема методичні рекомендації щодо організації діяльності територіальних громад у сферах соціального захисту та захисту прав дітей, а також нові рекомендації 2025 року щодо соціального захисту дитини, постраждалої від кримінального правопорушення, і представництва інтересів дитини, яка вчинила кримінальне правопорушення – тобто «складних» випадків, де якість управління прямо впливає на безпеку, відновлення і правові гарантії.

Вдосконалення публічного управління захистом прав дітей доцільно розглядати як перехід від переважно реактивної моделі («втручання після порушення») до превентивно-орієнтованої й сервісної моделі («виявлення ризиків, підтримка сім'ї, мінімізація шкоди, раннє втручання, супровід і відновлення»). Для територіальної громади це означає, що служба у справах дітей має працювати не тільки як адміністративно-облікова одиниця, а як управлінський центр координації: вона організовує рух інформації, скликає й

готує рішення комісій, забезпечує законність і доказовість документів органу опіки та піклування, створює міжвідомчі механізми реагування, контролює виконання індивідуальних планів, а також впливає на планування місцевих програм підтримки сімей з дітьми та розвиток послуг.

У цьому контексті ключовий «засіб» удосконалення – чітка стандартизація управлінського процесу, тобто опис і впровадження у громаді наскрізних процедур: як саме виявляються діти у складних життєвих обставинах; як здійснюється первинна оцінка безпеки (у тому числі при підозрі на насильство або занедбання); хто і в які строки приймає рішення про невідкладні заходи; як забезпечується документування та фіксація доказів; як оформлюються рішення органу опіки та піклування; як узгоджується план захисту дитини та план роботи із сім'єю; як організовується міжвідомча команда; як проводиться моніторинг виконання рішень і перегляд планів; як здійснюється підготовка до судових засідань і представництво інтересів дитини; як забезпечується післякризовий супровід і реінтеграція.

Війна робить цю стандартизацію ще важливішою: коли є дефіцит кадрів, висока плинність, евакуації, перевантаження зверненнями та мобільність населення, саме стандарти та алгоритми знижують хаотичність, мінімізують ризик помилок і забезпечують однаковий рівень гарантій для дитини незалежно від конкретного виконавця.

Практичною формою стандартів для служби у справах дітей у громаді стають локальні протоколи взаємодії зі школами, центрами соціальних служб/надавачами соціальних послуг, медичними закладами, підрозділами ювенальної превенції, службою у справах сім'ї (якщо функції розподілені), підрозділами з питань реєстрації місця проживання, ЦНАП, а також із судами та системою безоплатної правничої допомоги; протоколи мають включати строки, відповідальних, порядок передачі інформації, мінімальний набір документів і критерії невідкладності. Нормативні рамки для такого процесного підходу частково задаються урядовими порядками щодо органів опіки та піклування і

щодо дітей у складних життєвих обставинах, а методичні документи останніх років підказують громадам управлінську логіку організації роботи.

Другий блок засобів удосконалення – організаційний дизайн на рівні громади, тобто правильне «збирання» місцевої системи захисту прав дитини як мережі ролей, повноважень і відповідальностей. Слабке місце багатьох громад – розірваність функцій між різними структурними підрозділами, коли служба у справах дітей опиняється «на периферії» організаційної структури, має обмежений доступ до управлінських рішень, не може оперативно впливати на бюджетні пріоритети і кадрові рішення, а комунікації з головою громади чи виконавчим комітетом йдуть довгим ланцюгом погоджень.

У такій ситуації навіть формально якісні рішення органу опіки та піклування або комісії можуть «зависати» на етапі виконання: не знаходиться транспорт для виїзду; не визначається відповідальний за соціальний супровід; не укладаються договори з надавачами послуг; не виділяється фінансування на термінову допомогу; не організовується тимчасове розміщення в безпечному середовищі; не забезпечується координація зі школою чи медиками.

Отже організаційне удосконалення має включати підвищення управлінської спроможності служби у справах дітей у структурі громади, закріплення її ролі як координатора міжвідомчих випадків, формування постійно діючого механізму (а не «разових нарад») для розгляду складних випадків, а також створення в громаді «єдиного входу» для сімей з дітьми у кризі – такого механізму, де звернення не губиться між установами, а перетворюється на чітко керований маршрут допомоги.

Логіка такого «єдиного входу» узгоджується з підходами до організації соціальних послуг та виявлення сімей у складних життєвих обставинах і з вимогами до негайного реагування у випадках ризику для дитини, але реалізація залежить від управлінської волі громади та локальних регламентів. Для управлінців важливо розуміти: захист прав дитини – це не «секторна» тема, а наскрізна функція безпеки й розвитку громади, яка потребує пріоритетності на рівні виконавчого комітету та відповідальності першої особи.

Для освітян це означає, що школа має бути інтегрованою частиною системи раннього виявлення ризиків і підтримки сім'ї, а не лише місцем навчання; для правознавців – що належний процес (due process) у рішеннях органу опіки та піклування і їх доказовість, дотримання строків, правильне документування і представництво інтересів дитини визначають результат не менше, ніж «моральна очевидність» ситуації.

Третій блок – управління випадком (case management) як метод, який перетворює декларативні права дитини на керований план дій із вимірюваними результатами. У публічному управлінні саме case management стає «містком» між правовими нормами, інституціями та реальною долею конкретної дитини. Його сутність полягає в тому, що у складній ситуації призначається відповідальний координатор, проводиться оцінка потреб і ризиків, формується індивідуальний план захисту/підтримки, визначаються послуги та виконавці, встановлюються строки, а потім здійснюється регулярний перегляд прогресу й корекція плану.

Для служби у справах дітей у громаді case management важливий у двох вимірах. Перший – як спосіб забезпечити безпеку й найкращі інтереси дитини у кризових ситуаціях, включаючи випадки насильства, занедбання, експлуатації, зникнення, переміщення, втрати батьківського піклування. Другий – як спосіб уникнути інституціалізації через підтримку сім'ї та розвиток послуг у громаді, що відповідає траєкторії деінституціалізації.

Управлінська цінність case management полягає у прозорості та підзвітності: можна бачити, що саме зроблено, ким, коли, чому, які результати досягнуто, які ризики лишилися, які рішення потрібно ухвалити. В умовах війни case management також зменшує ризик «втрати» дитини між системами й територіями, особливо коли сім'я переміщується, дитина змінює школу або перебуває певний час поза громадою. Для якісного ведення випадку службі потрібні інструменти: єдина локальна форма реєстрації звернень і повідомлень, зрозумілий порядок первинної оцінки та маршрутизації, узгоджені канали обміну інформацією, чіткі правила конфіденційності й доступу до даних, а також

навчання персоналу – зокрема щодо роботи з дітьми, постраждалими від кримінальних правопорушень, або дітьми, які перебувають у конфлікті з законом, де важливі гарантії прав та належне представництво інтересів.

Четвертий блок – розвиток місцевих послуг як управлінський інструмент захисту прав дітей. На практиці права дитини «порушуються» не лише через пряме насильство чи незаконні рішення, а й через відсутність доступних сервісів: психологічної допомоги, кризового втручання, денного догляду, послуги раннього втручання, підтриманого батьківства, соціального супроводу, патронату, медіації, корекційних програм для кривдників, реабілітації після травми, інклюзивних освітніх та реабілітаційних маршрутів.

З управлінської точки зору служба у справах дітей має бути не «власником» усіх послуг, а замовником і координатором: вона формує запит і технічне бачення, ініціює включення послуг у місцеві програми, обґрунтовує бюджетні пріоритети, забезпечує міжсекторальні договори, стимулює партнерство з громадськими організаціями та благодійними фондами, а також стежить, щоб послуги відповідали потребам і не перетворювалися на формальність.

Тут особливо важливий перехід до управління на основі даних: громада має знати, скільки сімей з дітьми перебувають у складних життєвих обставинах, які саме ризики домінують (бідність, насильство, залежності, психічні розлади, інвалідність, безробіття, житлові проблеми, наслідки війни), як змінюється ситуація впродовж року, скільки випадків повторного потрапляння у кризу, як швидко реагують служби, яка частка планів завершена позитивно.

Урядовий порядок організації надання соціальних послуг задає загальну рамку виявлення та роботи з особами/сім'ями у складних життєвих обставинах, однак «переклад» цієї рамки у конкретні місцеві програми – це і є предмет сучасного управління на рівні громади. Важливо також, що стратегія деінституціалізації прямо пов'язує зменшення перебування дітей в інституціях із появою доступних послуг у кожній громаді та розвитком ринку таких послуг;

отже розвиток сервісів стає не «соціальною доброчинністю», а виконанням державної політики і забезпеченням найкращих інтересів дитини.

П'ятий блок – правові засоби і підвищення якості правозастосування на місцевому рівні. Для правознавців у цій темі особливо важливі два виміри. Перший – процедурна законність: рішення органу опіки та піклування (і підготовлені службою у справах дітей матеріали) мають бути не просто «справедливими», а процесуально бездоганними: належне повідомлення сторін, збирання доказів, дотримання строків, відображення мотивів рішення, фіксація оцінки найкращих інтересів дитини, документування альтернатив (особливо перед тим, як розлучати дитину з батьками), забезпечення права дитини бути почутою з урахуванням віку і зрілості, коректне оформлення висновків і актів. Урядовий порядок щодо діяльності органів опіки та піклування є базою для таких процедур, але якість на місці визначається компетентністю кадрів і управлінським контролем.

Другий вимір – юридична відповідальність управління за результат: коли громада не реагує на повідомлення про насильство, не організовує оцінку безпеки, формально веде облік або «відписується», наслідком може стати тяжка шкода дитині й відповідальність держави в широкому сенсі. Саме тому методичні документи щодо роботи з дітьми, постраждалими від злочинів, та щодо представництва інтересів дітей у конфлікті з законом важливі як інструмент уніфікації практики і підвищення юридичної якості рішень.

Окрема зона – усиновлення, опіка, піклування і нагляд за правами усиновлених дітей: це сфера, де службам у справах дітей потрібні сильні правові компетентності та належні процедури, визначені урядовим порядком, а також сталі механізми перевірки дотримання прав дитини після влаштування. У повномасштабній війні ці питання ускладнюються мобільністю населення, виїздом за кордон, зміною місця проживання, ризиком торгівлі людьми та експлуатації, що підвищує значення ретельної перевірки інформації, координації з національними реєстрами та правоохоронними органами і дотримання принципу «не нашкодь».

Шостий блок – кадрові та професійні методи удосконалення, оскільки служба у справах дітей – це, по суті, професійна «вузлова» інституція, де компетентність персоналу прямо дорівнює якості захисту прав дитини. Удосконалення тут полягає не лише у підвищенні зарплат (хоча без цього часто неможливо втримати кадри), а у створенні професійної екосистеми: регулярне навчання за кейсами, наставництво для нових працівників, супервізія складних випадків із залученням психологів, юристів, медиків, відпрацювання навичок інтерв'ю з дитиною, кризової комунікації з батьками, запобігання професійному вигоранню, формування етичних стандартів і культури «доказового рішення». Для громади корисно запроваджувати мінімальні внутрішні стандарти якості роботи служби: наприклад, вимоги до строків первинного реагування, до структури матеріалів на комісію, до ведення документації, до регулярності міжвідомчих нарад по складних випадках, до частоти повторної оцінки ризиків, до порядку інформування школи та сімейного лікаря (в межах законних підстав), до протоколів взаємодії з поліцією у випадках загрози життю дитини. Такі стандарти мають поєднувати юридичну точність, управлінську прагматичність і психологічну чутливість. У 2025 році поява спеціалізованих методичних рекомендацій щодо роботи служб у справах дітей із дітьми у «кримінальному контексті» показує, що держава також рухається у бік підвищення професійної спеціалізації та якості практик.

Сьомий блок – цифрові та інформаційні засоби управління, які часто недооцінюють у гуманітарно чутливій сфері. Насправді без якісного управління даними громада або «не бачить» дітей у ризику, або витрачає ресурси нецільово, або не може довести належність своїх дій у спірних ситуаціях.

Для служби у справах дітей цифровізація повинна означати:

- по-перше, єдиний облік і журнал звернень із можливістю відстеження статусу, строків та відповідальних;
- по-друге, інтеграцію з рішеннями органу опіки та піклування, комісій, судових процесів і надання соціальних послуг;

- по-третє, захищені канали обміну інформацією з ключовими суб'єктами;
- по-четверте, аналітику для управлінців громади – без персональних даних, але з показниками навантаження, типів ризиків, ефективності втручань, потреб у послугах;
- по-п'яте, механізми «контролю якості» документації (чек-листи, шаблони, автоматичні нагадування про строки).

В умовах війни важливо також мати готові протоколи роботи при відсутності доступу до приміщень або при евакуації: дублювання критичних даних, резервні канали зв'язку, можливість дистанційних засідань комісії у межах закону, мобільні команди для виїздів, узгоджені дії зі службами сусідніх громад. Будь-яка цифровізація в дитячому захисті має підкорятися принципам конфіденційності та мінімізації даних: збирати рівно стільки, скільки необхідно для захисту дитини, забезпечувати законні підстави доступу, вести аудит доступів, навчати персонал цифровій гігієні.

Восьмий блок – методи стратегічного та програмно-цільового управління на рівні громади. Служба у справах дітей часто працює в «пожежному режимі», що психологічно зрозуміло, але управлінськи небезпечно: без стратегії громада завжди запізнюється. Тому удосконалення означає, що громада має щороку (і особливо під час війни) оновлювати коротку аналітичну картину дитячих ризиків і ресурсів, мати узгоджені пріоритети й закріплювати їх у програмах: профілактика насильства і булінгу, підтримка сімей ВПО, підтримка сімей військовослужбовців, психосоціальна допомога, доступність інклюзивних освітніх маршрутів, розвиток патронату і сімейних форм, кризові послуги, реінтеграція дітей з інституцій, безпечне освітнє середовище, механізми реагування на сексуальне насильство, протидія експлуатації та торгівлі людьми.

Стратегічний підхід дозволяє поєднати місцеві бюджети з державними субвенціями, грантами міжнародних партнерів і ресурсами громадського сектору так, щоб інвестиції перетворювалися на стабільні послуги, а не на разові

«проектні острови». Важливим орієнтиром тут є Національна стратегія деінституціалізації, яка задає кінцевий вектор: зменшення перебування дітей в інституціях і розвиток послуг у громадах. Для управлінців ключова думка проста: найкращий захист прав дитини – це не максимальна кількість вилучень, а мінімізація ситуацій, коли вилучення взагалі стає потрібним, завдяки ранньому виявленню проблем і підтримці сім'ї.

Дев'ятий блок – міжсекторна взаємодія з освітою як окремий напрям удосконалення, що особливо цікавий освітянам. Школа, садок, позашкільця – це простір, де дитина перебуває регулярно, а тому саме освітні працівники часто першими помічають сигнали небезпеки: різкі зміни поведінки, сліди насильства, хронічну втому, голод, занедбаність, тривожність, втрату контакту, систематичні пропуски, ризикову поведінку.

Ефективне публічне управління вимагає, щоб у кожній громаді були зрозумілі правила: як педагог повідомляє про підозру щодо насильства чи занедбання, кому саме, у які строки, як документує факти, як забезпечує безпеку дитини в закладі освіти, як взаємодіє зі службою у справах дітей і соціальними працівниками, як організовується підтримка дитини та класу після кризового випадку, як запобігають вторинній травматизації та стигматизації.

Для служб у справах дітей важливо, щоб така взаємодія не перетворювалася на «формальний обмін паперами»: потрібні спільні навчання, кейс-розбори, узгоджені протоколи, а іноді – мультидисциплінарні команди прямо «навколо школи» у громадах, які мають високі ризики через близькість до фронту, велику кількість ВПО або високий рівень соціальної вразливості.

Десятий блок – контроль, моніторинг і підзвітність як методи управління, які мають бути «розумними», а не каральними. Публічне управління захистом прав дітей у громаді потребує двох контурів контролю.

Перший – внутрішній, управлінський: голова громади та профільний заступник мають регулярно отримувати короткі управлінські звіти служби у справах дітей про навантаження, типи випадків, строки реагування, «вузькі місця», потреби у послугах, випадки високого ризику.

Другий – зовнішній і суспільний: прозорість програм та бюджетів, участь громадськості у розвитку послуг, партнерські ради, етичні канали зворотного зв'язку для сімей, механізми реагування на скарги. Контроль якості має фокусуватися не на кількості «перевірок», а на результатах для дитини: чи стала дитина у безпеці, чи відновлено доступ до освіти, чи отримано медичну і психологічну допомогу, чи зменшено ризики повторного насильства, чи не порушено право на сімейне виховання, чи дотримано правові гарантії у кримінальному або судовому процесі.

Саме тому важливі спеціалізовані методичні орієнтири щодо дітей, постраждалих від злочинів, і дітей у конфлікті з законом, де ризик формалізму традиційно високий, а наслідки помилок - надзвичайно тяжкі.

Окремо слід підкреслити, що повномасштабна війна змінює не тільки масштаби проблеми, а й саму природу управлінських рішень: зростає частка ситуацій з високою невизначеністю, з ризиками для безпеки персоналу, з обмеженим доступом до територій, зі складними психологічними наслідками для дітей, зі змінами у сімейних структурах через мобілізацію, загибель, поранення, полон, розлуку.

Тому удосконалення публічного управління означає також упровадження підходу кризового управління у діяльність служб у справах дітей: сценарне планування, готовність до масових переміщень, протоколи евакуації та возз'єднання сімей, взаємодія з гуманітарними організаціями, розвиток мобільних команд, підтримка дистанційних форматів супроводу, належне документування випадків порушень прав дитини.

У цьому контексті особливо значущими стають управлінські принципи «найкращі інтереси дитини», «не нашкодь», «конфіденційність», «участь дитини», «сімейно-орієнтований підхід» і «інклюзивність», які мають перетворитися з декларацій на практичні рішення: від того, як проводиться бесіда з дитиною, до того, як громада планує послуги і бюджет.

Таким чином, удосконалення публічного управління захистом прав дітей в Україні на рівні територіальних громад слід розуміти як комплексну

модернізацію управлінського циклу – від виявлення ризиків до оцінки результатів – із ключовою роллю служб у справах дітей як координатора міжвідомчих рішень і гаранта процедурної законності.

Найбільший ефект дає поєднання процесної стандартизації (алгоритми, протоколи, строки, відповідальні), професіоналізації кадрів (навчання, супервізія, етика, спеціалізація), розвитку послуг у громаді як альтернативи інституціалізації та як інструменту профілактики, а також управління на основі даних і підзвітності, де головним показником є реальна безпека й добробут дитини. Нормативні рамки для цих змін уже значною мірою існують у законодавстві та урядових порядках щодо органів опіки та піклування, дітей у складних життєвих обставинах, організації соціальних послуг і сімейних форм влаштування, а стратегічний вектор розвитку послуг у громадах і переходу до сімейного виховання закріплено державною стратегією деінституціалізації.

Водночас головні «вузькі місця» лежать не стільки в дефіциті норм, скільки в управлінській спроможності громад: місці служби у справах дітей в організаційній структурі, реальній координації зі школами, поліцією, медиками та надавачами соціальних послуг, наявності кризових сервісів і здатності працювати у воєнних умовах без втрати якості й законності процедур.

Тому практичний сенс удосконалення – зробити так, щоб кожна дитина, незалежно від території та складності випадку, отримувала однаково зрозумілу, своєчасну, юридично коректну й людяно організовану систему захисту, де рішення ухвалюються швидко, обґрунтовано й у найкращих інтересах дитини, а підтримка сім'ї та послуги у громаді зменшують потребу в крайніх втручаннях і мінімізують довгострокові втрати для розвитку дитини та суспільства.

3.2 Роль громадських організацій та благодійних фондів у захисті прав дітей в Україні у 2014-2025рр.

Після 2014 року роль громадських організацій та благодійних фондів у захисті прав дітей в Україні стала не допоміжною, а системоутворювальною:

поєднання збройного конфлікту, внутрішнього переміщення, інституційних реформ та хронічної ресурсної нестачі державних сервісів створило ситуацію, коли саме недержавні актори часто першими “закривали” критичні прогалини у захисті, підтримці сімей і доступі дітей до базових послуг.

У 2014-2021 рр. ця роль еволюціонувала від переважно гуманітарного реагування на наслідки бойових дій на сході та потреби ВПО – до більш структурних втручань: розвитку соціальних послуг у громадах, підготовки фахівців, адвокації змін у політиках деінституціалізації та підтримки сімейних форм виховання, запобігання насильству, торгівлі людьми, експлуатації, а також до підсилення механізмів участі дітей і молоді.

Повномасштабне вторгнення РФ з 24 лютого 2022 р. радикально змінило масштаб і логіку роботи: гуманітарна складова стала домінуючою, а ключовими інструментами стали послуги швидкого захисту (екстрене кейс-менеджмент супроводження, психологічна перша допомога, кризове консультування), масштабні програми ментального здоров'я та психосоціальної підтримки (MHPSS), грошова допомога, мобільні мультидисциплінарні команди, тимчасові безпечні простори для дітей, а також юридична допомога сім'ям, що втратили житло/документи, роз'єднані чи перебувають у складних життєвих обставинах. Об'єктивний фон для аналізу – надзвичайний рівень ризиків для дітей: Управління Верховного комісара ООН з прав людини (ОНЧР) верифікувало щонайменше 669 загиблих і 1 833 поранених дітей у період 24.02.2022–31.12.2024, що підкреслює системний характер загроз і тривалу потребу в комплексному захисті.

Нормативно-правове середовище в Україні загалом сприятливе для участі благодійних організацій у соціальній та гуманітарній сфері: базові рамки визначає Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» (№ 5073-VI), який закріплює загальні принципи благодійності, суб'єктів і напрями допомоги, що дозволяє фондам і ГО законно акумулювати ресурси та надавати підтримку бенефіціарам, у тому числі дітям і сім'ям з дітьми [43].

На практиці ця “дозвільна” правова база працює в тісному переплетенні з державною системою захисту дитинства та соціальних послуг: органи опіки та піклування, служби у справах дітей, центри соціальних служб/надавачі соціальних послуг, освітні заклади, медична та психологічна допомога, ювенальна превенція, а також спеціалізовані механізми протидії насильству й експлуатації. У 2014-

2021 рр. громадський сектор поступово нарощував інституційну вагу через три взаємопов'язані канали.

Перший – прямі послуги та гуманітарна допомога в зонах ризику: підтримка сімей ВПО, дітей у прифронтових районах, допомога в “перехідних” потребах (одяг, гігієна, харчування, навчальні набори), психологічна підтримка дітям, що пережили обстріли та втрати.

Другий – підсилення системи: навчання соціальних працівників, педагогів, шкільних психологів, впровадження методик виявлення і перенаправлення випадків насильства/нехтування, розвиток сервісів у громадах, де держава не встигала створити повний “ланцюжок” допомоги.

Третій – адвокація і моніторинг прав дитини: підготовка аналітики, експертні висновки, участь у робочих групах, комунікація з міжнародними механізмами, а також суспільний контроль за тим, як працюють інституції на місцях. Ця логіка важлива для освітян і активістів тим, що до 2022 року громадський сектор уже накопичив методики й партнерства, які у 2022-2025 рр. дозволили швидко “масштабувати” допомогу та працювати у форматі мереж і консорціумів, а не одиничних ініціатив.

У період повномасштабної війни особливої ваги набули іноземні гуманітарні організації та міжнародні мережі, які принесли в Україну і ресурси, і стандарти роботи (мінімальні стандарти захисту дітей, протоколи кейс-менеджменту, міжвідомчу координацію), і інструменти швидкого розгортання послуг. Координація гуманітарного захисту в Україні працює через кластерний підхід, де “Protection/Захист” є одним з ключових напрямів, а робота з дітьми

інтегрується через підкластер захисту дітей і партнерські механізми на національному та регіональному рівнях.

Для практиків суттєво, що у 2022–2025 рр. захист дітей у гуманітарному реагуванні не зводився до “акцій” – він будувався як система взаємопов’язаних сервісів: 1) виявлення ризику/випадку, 2) безпечне перенаправлення, 3) оцінка потреб дитини і сім’ї, 4) план допомоги та супровід, 5) контроль результату, включно з грошовою допомогою як інструментом досягнення захисних результатів (наприклад, зменшення ризику вторинної травматизації, експлуатації, небезпечних стратегій виживання) [51].

Показово, що вже у 2025 р. UNICEF у своїх ситуаційних звітах описує систематизацію реагування на наслідки повітряних ударів для дітей: психологічна перша допомога, МHPSS, кейс-менеджмент та можливість грошової підтримки домогосподарств, якщо це підсилює захисні результати; в одному з таких місячних звітів фіксується підтримка сотень дітей лише за один місяць (наприклад, 455 дітей у травні) [56]. Цей приклад важливий для освітян: школа, позашкільня і місцеві сервіси стають “точкою входу” в систему захисту, а міжнародні програми часто надають готові протоколи, навчання і ресурси для педагогів та психологів, щоб вони могли діяти швидко і безпечно.

UNICEF став одним із центральних міжнародних акторів у дитячій тематиці: організація прямо декларує роботу з партнерами для охоплення дітей і сімей послугами у сфері освіти, захисту, здоров’я, води/санітарії та життєво необхідними постачаннями, що фактично відповідає мультисекторальному підходу до прав дитини під час війни.

Для громад та освітніх закладів прикладом практичної “інституціоналізації” допомоги стала програма SPILNO: вона включала інструменти психосоціальної підтримки для дітей, батьків і педагогів, освітні ресурси, забезпечення технікою та навчання вчителів, тобто підхід, який поєднує право на освіту з правом на захист і ментальне здоров’я.

Важливо також, що UNICEF у кінці 2025 року публічно оцінює гуманітарні потреби дітей і запитує значні ресурси на 2026 рік, називаючи конкретні

орієнтири охоплення та обсяг фінансування, - це індикатор того, що потреба в участі міжнародних і недержавних акторів не є тимчасовою, а має середньостроковий характер.

Паралельно діють механізми UNICEF-UNHCR щодо дітей “на маршруті переміщення”, зокрема мультисекторальні точки підтримки (часто відомі як “Blue Dots”), які задумувались як місця, де сім’ї з дітьми отримують інформацію, перенаправлення і доступ до базових сервісів захисту, освіти та соціальної підтримки [39]. Для активістів ГО це практична модель: навіть у сильному стресі та хаосі евакуації сім’я потребує “єдиного входу”, де її не просто “реєструють”, а реально спрямовують у ланцюжок допомоги.

UNHCR і партнерська мережа в Україні є ключовими в ширшому сегменті “захисту”, який включає юридичну допомогу, захист ВПО, підтримку осіб у вразливості, координацію великої кількості партнерів і програм. Для теми прав дитини важливо, що цей захист працює не лише на рівні індивідуальної допомоги, а як інфраструктура партнерств: у звітності UNHCR за 2024 рік фіксується масштаб підтримки мільйонів людей через сотні партнерів та значні обсяги правової допомоги, що прямо стосується сімей з дітьми (документи, житло, соціальні виплати, відновлення прав) [39]. В реальних кейсах це означає, що місцева ГО, яка бачить проблему конкретної сім’ї (втрата документів, відсутність доступу до допомоги, питання опіки/піклування, житлові спори), може не “вигадувати велосипед”, а підключати людину до наявної партнерської мережі, де є юристи, соціальні працівники, психологи та механізми перенаправлення.

Окремим потужним “стовпом” іноземної гуманітарної присутності у захисті дітей є Міжнародний Комітет Червоного Хреста та національні товариства Червоного Хреста, насамперед через напрям відновлення сімейних зв’язків і розшук зниклих. ICRC описує місію “reconnecting families” як системну роботу із запобігання роз’єднанню, пошуку зниклих і возз’єднання родин у конфліктах.

На українському рівні ця функція “приземляється” через сервіси Українського Червоного Хреста: наприклад, у повідомленнях про роботу служби розшуку фіксуються тисячі звернень щодо втрати контакту з рідними від початку 2022 року в окремих регіонах, що демонструє реальний масштаб проблеми сімейного роз’єднання і потребу в інституційно оформлених процедурах пошуку. Для захисту прав дитини це критично: тривале роз’єднання з батьками/опікунами підвищує ризики експлуатації, торгівлі людьми, потрапляння у небезпечні середовища, а також психологічної травматизації; тому партнерство освіти, соціальних служб і “tracing” механізмів — один з практичних пріоритетів громад.

Суттєвий внесок у захист дітей у 2022–2025 рр. зробили також міжнародні НУО з фокусом на дитинство та сім’ю. Save the Children, наприклад, прямо вказує на роботу з МНПСС, діяльність “child-friendly spaces” і охоплення сотень тисяч людей у межах відповіді на війну; у публічних матеріалах організації постійно підкреслюється, що потреба в психосоціальній підтримці є масовою, а не “точковою” [42].

Terre des hommes у своїх матеріалах по Україні описує модель, яка практично корисна громадам: мобілізація громад, навчання соціальних працівників і педагогів, профілактика ризикових ситуацій, а також поєднання психосоціальної підтримки з організацією дружніх до дітей просторів і наданням базової допомоги (набори, шкільні комплекти). Ці підходи збігаються в одному: гуманітарна допомога дітям під час війни ефективна тоді, коли вона є одночасно “матеріальною” (виживання) і “сервісною” (захист, психіка, навчання, безпека), а також коли вона вбудована у місцеві інституції – школу, первинку, служби у справах дітей, центри соціальних послуг.

Українські громадські організації та фонди в 2014-2025 рр. виконували щонайменше чотири особливі функції, які іноземні гуманітарні організації не можуть повністю замінити. По-перше, це локальна довіра і доступ: місцеві ініціативи вміють працювати з “невидимими” групами - сім’ями у стигмі, дітьми, які бояться говорити, підлітками з ризиковою поведінкою, родинами

військовослужбовців, які не завжди звертаються по допомогу офіційно. По-друге, це знання контексту та мови взаємодії зі школою і громадою: українські ГО часто створюють довготривалі програми, які не закінчуються з першим траншем фінансування. По-третє, це суспільний контроль і адвокація прав дитини, включно з темами, які складні для “нейтральних” гуманітарних акторів (наприклад, оцінка якості рішень місцевої влади, критика інституцій, аналіз практик, що порушують права). По-четверте, це роль “містка” між міжнародними ресурсами і конкретною дитиною: саме українські партнери найчастіше забезпечують виявлення, направлення і супровід кейсів.

Як приклад спеціалізації українського сектору можна навести фонд «Голоси дітей» (Voices of Children), який позиціонує себе як одну з найбільших українських благодійних структур із комплексною психологічною підтримкою дітей, що переживають війну, та описує формати роботи – індивідуальна/групова терапія, арт-терапія, мобільні команди [38]. Для освітян цей кейс важливий тим, що ментальне здоров'я дітей у війні стало “основою основ”: дитина, яка не спить через тривоги, живе у втраті або в хронічному страху, не може повноцінно реалізувати право на освіту, а школа без партнерства з психологічними і соціальними сервісами часто залишається сам на сам із травмою.

Ще один приклад – діяльність організацій, які працюють на перетині прав дитини, протидії насильству та торгівлі людьми. ГО «Ла Страда-Україна» підтримує національні гарячі лінії для консультацій (заявлена безоплатність, анонімність і конфіденційність), що в умовах війни стає критичною інфраструктурою раннього реагування, коли людина не готова або не може звернутися до поліції чи соціальної служби.

Міжнародні організації додатково підкреслюють, що війна підсилює ризики торгівлі людьми та експлуатації, особливо для осіб у переміщенні, - зокрема UNODC у 2022 році випускав спеціальний аналітичний матеріал про ризики trafficking/smuggling у контексті конфлікту в Україні, що є важливим доказовим підґрунтям для профілактичної роботи в школах і громадах. Практичний висновок для освітян і активістів простий: захист прав дитини під

час війни – це не лише “допомога після події”, а й системна профілактика, інформаційна гігієна, навички безпеки, доступні канали повідомлення про загрози, а також стабільні процедури реагування, щоб кожне звернення не “губилося”.

У темі права дитини у 2014-2025 рр. окремого значення набула проблема насильницьких переміщень, депортацій і неповернення дітей, а також руйнування сімейних ідентичностей і доступу до правових механізмів. В українському публічному просторі цю проблему документують інституції та громадські мережі; зокрема Офіс Омбудсмана публікував звіти з вимогами щодо припинення незаконних переміщень дітей і забезпечення їхнього повернення, що формує важливу рамку для адвокації та міжнародного тиску.

Паралельно мережеві коаліції на кшталт Української мережі за права дитини (Ukrainian Child Rights Network) готують аналітичні матеріали, присвячені викликам неповернення/повернення дітей і інформаційним кампаніям навколо цього, що допомагає активістам і управлінцям орієнтуватися в складній темі і будувати аргументацію на фактах [55]. У практичній площині це означає, що громади, школи, соціальні служби та ГО мають працювати “на випередження” щодо ризиків роз’єднання: облік дітей у вразливості, контакти родичів, документи, плани евакуації, правила переміщення груп дітей, а також налагоджена співпраця з тими, хто професійно займається сімейним розшуком і возз’єднанням.

Благодійні фонди й ГО також стали важливими агентами реформи догляду і виховання та підтримки сімей, особливо в частині запобігання потраплянню дітей до інституційного догляду через бідність, стрес і руйнацію життєвих умов [49]. Показовим є приклад SOS Children’s Villages, які працюють в Україні з 2003 року і фокусуються на дітях без батьківського піклування або під ризиком його втрати, поєднуючи гуманітарні інтервенції з довготривалими програмами підтримки сімей і реформою системи.

Для освітян важливо розуміти: коли школа “бачить” сім’ю у кризі, але не має соціального супроводу, ризик відриву дитини від сім’ї зростає; партнерство

з такими організаціями дозволяє вчасно підключити соціальні, психологічні, інколи матеріальні інструменти, щоб дитина залишилась у безпечному сімейному середовищі. У 2022-2025 рр. ця логіка стала ще гострішою через руйнування житла, втрату доходів, інвалідизацію, загибель або зникнення батьків, що збільшило кількість сімей у складних обставинах і потребу в комплексній підтримці.

Якщо підсумувати емпірично, то ефективність громадського сектору в захисті прав дітей у 2014-2025 рр. найбільше проявлялася у здатності швидко масштабувати послуги через партнерства і стандартизацію підходів. Міжнародні організації приносили рамки координації, фінансування, інструменти моніторингу, навчання, а українські ГО забезпечували локальне впровадження, доступ до родин, довіру і довготривалість підтримки. Водночас існували системні виклики, які важливо чесно називати в аналітичному матеріалі для практиків.

Перший – фрагментація: велика кількість проєктів, різні донорські цикли, конкуренція за ресурси і персонал можуть призводити до дублювання або “білих плям” (одні громади мають багато партнерів, інші – майже жодного).

Другий – кадровий голод: психологи, соціальні працівники, кейс-менеджери, фахівці з роботи з травмою та насильством – це спеціалісти, яких мало, а вигорання під час війни надзвичайно високе.

Третій – складність доступу і безпека: у прифронтових громадах послуги мають бути мобільними й адаптивними, а партнерства з місцевою владою – максимально практичними, щоб не “зупинятися” на формальних погодженнях.

Четвертий – чутливість даних і захист приватності дитини: гуманітарні програми збирають інформацію, і в умовах війни зростають ризики витоку або небезпечного використання персональних даних; тому стандарти конфіденційності, мінімізації даних і безпечного перенаправлення повинні бути обов’язковими для всіх партнерів.

П’ятий – довготривалість війни: коли екстрене реагування триває роками, потрібен перехід від “надзвичайного режиму” до гібридної моделі, яка поєднує

гуманітарну допомогу з відновленням і розвитком місцевих сервісів (шкільна психологічна служба, соціальні послуги в громаді, доступ до правової допомоги, програми підтримки батьківства, інклюзивні практики).

Отже, у 2014-2025 рр. громадські організації та благодійні фонди стали одним із ключових носіїв спроможності України захищати права дитини в умовах війни, переміщення і багаторівневої кризи. Їхній внесок полягає не лише у розподілі гуманітарної допомоги, а у створенні реальних сервісів захисту: психологічної і психосоціальної підтримки, кейс-менеджменту, дружніх до дітей просторів, юридичного супроводу, профілактики насильства та торгівлі людьми, відновлення сімейних зв'язків і підтримки сімей, щоб запобігати втраті батьківського піклування.

Повномасштабна війна зробила діяльність іноземних гуманітарних організацій критично важливою: UNICEF із партнерами підтримує багатосекторні втручання та масштабні програми для дітей і освітян, розвиває інтегровані моделі підтримки на кшталт SPILNO та інструменти реагування на наслідки обстрілів, а також публічно фіксує довготривалі потреби та запити на ресурси; UNHCR і мережа партнерів забезпечують “парасольку” захисту та доступ до правової допомоги і координації; ICRC/Червоний Хрест забезпечують професійні механізми розшуку і возз'єднання родин; міжнародні НУО (Save the Children, Terre des hommes та ін.) масштабують МНПСС, дитячі безпечні простори, навчання фахівців і мобільні формати роботи.

Українські ГО доповнюють це довірою, доступом до громад і здатністю працювати з “невидимими” групами, а також виконують роль адвокатів прав дитини й провайдерів спеціалізованих сервісів (як-от психологічна допомога дітям війни або гарячі лінії для запобігання насильству/експлуатації).

Подальша ефективність системи захисту прав дітей залежить від того, чи зможуть громади, освітні заклади, соціальні служби та ГО перейти від “проектної мозаїки” до узгоджених локальних маршрутів допомоги дитині; від регулярного навчання педагогів і психологів базовим протоколам безпечного виявлення й перенаправлення; від гарантованого фінансування довготривалих

МНПСС та сімейних сервісів; від культури конфіденційності даних; а також від здатності інтегрувати гуманітарні програми у відновлення, щоб дитина отримувала не разову підтримку, а стабільні права-орієнтовані послуги у своїй громаді навіть тоді, коли війна затягується.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи результати магістерського дослідження на тему «Публічна політика захисту прав дітей в сучасній Україні», можна зробити висновок, що ця політика формується і реалізується в умовах багаторівневих кризових викликів та одночасної модернізації системи публічного управління. Вона поєднує нормативно-правові інструменти, інституційні механізми та практики міжвідомчої взаємодії, але її результативність визначається не стільки наявністю документів і органів, скільки реальними управлінськими спроможностями на рівні громад, доступністю послуг, якістю профілактики ризиків і здатністю держави забезпечувати найкращі інтереси дитини в кожному конкретному випадку, особливо щодо найбільш уразливих груп.

Водночас сучасний контекст (повномасштабна війна, масові переміщення, руйнування соціальної інфраструктури, зростання психосоціальних потреб дітей, ризики сімейного неблагополуччя) загострює потребу в переосмисленні підходів до захисту прав дітей як до комплексної державної політики, орієнтованої на людину та результат, а не лише на виконання процедур. Нижче подано основні висновки та визначено перспективи подальших досліджень, що логічно випливають із проведеного аналізу.

Перший висновок полягає в тому, що публічна політика захисту прав дітей в Україні має достатньо розвинену нормативну базу та декларує відповідність міжнародним стандартам, однак ключовою проблемою залишається «розрив реалізації»: на практиці норми та гарантії нерідко не перетворюються на стабільні, доступні й якісні послуги для дитини та сім'ї. Це проявляється у нерівномірності доступу до соціальних, освітніх, медичних і правових сервісів між регіонами та громадами; у відмінностях у спроможності місцевих структур забезпечувати профілактику ризиків і раннє втручання; у переважанні реактивного реагування над превентивною підтримкою. У результаті політика часто «наздоганяє» проблему вже після того, як права дитини порушено, замість того щоб системно зменшувати ймовірність таких порушень.

Другий висновок стосується інституційної архітектури: сучасна система органів і служб, залучених до захисту прав дітей, формально охоплює всі необхідні рівні та напрями, проте її ефективність стримується фрагментарністю управління, дублюванням функцій і неповною керованістю міжвідомчої взаємодії. На практиці ключові рішення щодо дитини потребують узгоджених дій соціальної сфери, освіти, охорони здоров'я, поліції, юстиції та місцевого самоврядування, але відсутність єдиних стандартів координації, різні управлінські культури та нерівна ресурсна база призводять до ситуацій, коли відповідальність «розчиняється» між суб'єктами. Це особливо критично у випадках насильства, бездоглядності, вилучення дитини із сім'ї, підтримки дітей з інвалідністю, дітей-сиріт та дітей, які перебувають у конфлікті із законом, де ціна управлінської помилки є надзвичайно високою.

Третій висновок полягає в тому, що децентралізація створила нові можливості для наближення захисту прав дітей до потреб людей, однак одночасно загострила вимоги до управлінської спроможності громад. Саме на рівні територіальної громади «видно» реальні потреби дітей, саме тут можна швидко розгорнути підтримку, забезпечити сімейні форми виховання, організувати соціальні послуги, забезпечити доступність освіти й безпечного середовища.

Проте нерівність кадрового потенціалу, обмеженість фінансових ресурсів, дефіцит спеціалістів (психологів, соціальних працівників, фахівців із супроводу сімей), різна зрілість управлінських процесів і нестача якісних даних зумовлюють нерівність у фактичній реалізації прав дітей. В умовах війни цей дисбаланс посилюється, адже громади мають різне навантаження через ВПО, різний рівень руйнувань і безпекових загроз, що прямо впливає на доступність послуг.

Четвертий висновок стосується механізмів управління та оцінювання: сучасна публічна політика у сфері прав дитини потребує переходу від переважно процедурно-звітної логіки до управління результатами, які вимірюються в термінах благополуччя дитини. Для цього необхідні чіткі індикатори якості

послуг, стандарти кейс-менеджменту, єдині підходи до оцінки потреб дитини та сім'ї, прозорі маршрути перенаправлення, а також системи моніторингу, що дозволяють бачити не лише кількість проведених заходів, а реальні зміни в життєвій ситуації дитини. Відсутність або слабкість таких систем породжує ризик формального виконання повноважень без гарантії результату, а також не дає можливості масштабувати успішні практики та коригувати помилки на основі даних.

П'ятий висновок полягає в тому, що війна докорінно змінила структуру ризиків для дітей і тим самим трансформувала пріоритети політики захисту прав дитини. Зросла кількість дітей, які пережили травматичні події, втрату дому або близьких, вимушене переміщення, розрив соціальних зв'язків; посилилися ризики експлуатації, насильства, занедбаності, проблем ментального здоров'я; ускладнився доступ до освіти, медичних та реабілітаційних послуг.

Це означає, що захист прав дітей не може обмежуватися класичним «соціальним захистом» або реагуванням на окремі випадки порушень: він має інтегрувати компоненти психосоціальної підтримки, безпечного освітнього середовища, відновлення життєстійкості сімей, підтримки батьківства, реінтеграції дітей у громади, а також забезпечення прав дітей на участь і висловлення думки навіть у кризових умовах. Водночас виявлено, що наявні інституції часто недостатньо адаптовані до такого масштабу нових потреб і потребують підсилення інструментами кризового менеджменту та міжсекторальної мобілізації ресурсів.

Шостий висновок стосується ролі громадянського суспільства та міжнародних партнерів: у сучасній Україні вони є не лише додатковим ресурсом, а важливим елементом екосистеми захисту прав дітей, особливо під час війни. Гуманітарні програми, мобільні бригади, підтримка психологічних сервісів, відновлення освітньої інфраструктури, підсилення спроможності соціальних служб часто забезпечуються у партнерстві з неурядовими організаціями та фондами.

Водночас така підтримка породжує нові управлінські виклики: необхідність узгоджувати стандарти, уникати паралельних систем, забезпечувати сталість послуг після завершення проєктного фінансування, підсилювати підзвітність і прозорість, розвивати спільне планування на рівні громади та регіону.

Отже, ключовим напрямом стає інституціоналізація партнерств: перехід від ситуативної взаємодії до довгострокових моделей спільного управління послугами, спільного моніторингу і спільної відповідальності за результат.

Таким чином, підвищення ефективності публічної політики захисту прав дітей в Україні вимагає комплексного посилення спроможності держави та громад діяти «від дитини», тобто виходити з найкращих інтересів дитини як практичного управлінського принципу, який матеріалізується у стандартах, процедурах, ресурсах, компетенціях і даних.

Пріоритетом стає розвиток сервісної держави у сфері прав дитини: доступні, зрозумілі, інтегровані послуги; рання профілактика; кейс-менеджмент; підтримка сім'ї як базового середовища розвитку; забезпечення інклюзії; мінімізація інституційного догляду; ефективна система реагування на насильство; орієнтація на відновлення і реабілітацію. У цьому сенсі політика прав дитини є «лакмусовим папірцем» якості публічного управління загалом, адже вимагає координації, професіоналізму, підзвітності та гуманістичної орієнтації на результат.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналітичний звіт за результатами опитування українських підлітків у 2022/2023 роках «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» в межах міжнародного проекту ВООЗ «Health behaviour schoolage children» (HBSC). Інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка. Київ, 2024. 94с. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/reports/hbsc-study>
2. Борисюк І.Е. «Дитячий» омбудсмен у механізмі захисту прав дитини. *Юридичний бюлетень*. 2021. Вип.18. С. 19-25.
3. Бульба В. Г., Головка О. С. Досвід захисту прав неповнолітніх осіб: ключові питання в Україні та Європейському Союзі. *Суспільство та національні інтереси*. 2025. № 3(11). С. 568-581.
4. Вплив збройного конфлікту та окупації на права дітей в Україні 24 лютого 2022 року – 31 грудня 2024 року. ООН. URL: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2025-04/2025-03-21%20ОНCHR%20Report%20on%20Children%27s%20Rights%20in%20Ukraine%20Ukrainian.pdf>
5. Втрачене дитинство. Омбудсмен України. Щомісячні брошури, 2024. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/Lost%20childhood%20UKR%20Web.pdf>
6. Дакал А.В. Джерелознавчий аналіз проблематики захисту прав дитини в українському державотворчому дискурсі. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 19. С. 68-75.
7. Де і як навчаються українські діти в часи війни: проблеми, пропозиції, рекомендації. 16.11.2022. Освітній омбудсмен України : веб-сайт. URL: <https://eo.gov.ua/de-i-iak-navchaiutsia-ukrainski-dity-v-chasy-viyny-problemy-propozytsii-rekomendatsii/2022/11/16/>
8. Державна служба України у справах дітей. Офіційний веб-портал. URL: <https://children.gov.ua/>

9. Деякі питання Державної служби у справах дітей : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 вересня 2023 р. № 1048 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1048-2023-%D0%BF#Text>

10. Деякі питання освітнього омбудсмена : Постанова Кабінету Міністрів України № 491 від 6 червня 2018р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2018-%D0%BF>

11. Джафарова О. В., Моргунов О. А., Сорочан Д. А. Місце Національної поліції України в системі суб'єктів запобігання та протидії булінгу. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С.113-122.

12. Дитина не сама. Захист прав дітей під час війни. Міністерство соціальної політики України. UNICEF. URL: <https://dity.msp.gov.ua/>

13. Дитяча бідність: вплив війни на стан домогосподарств з дітьми, квітень 2023р. / ЮНІСЕФ. 2023. 28с. URL: [https://www.unicef.org/ukraine/media/38966/file/Child%20Poverty%20full%20versi
on%206%20April%202023%20ukr.pdf](https://www.unicef.org/ukraine/media/38966/file/Child%20Poverty%20full%20version%206%20April%202023%20ukr.pdf)

14. Діти і війна в Україні: про становище дітей із сімейних форм виховання та інституційних закладів. Звіт №1 за результатами моніторингу за лютий-червень 2022р. / Дибайло В.Д., Кияниця З.П., Тимошенко Н.В. та ін. UNICEF. Київ, 2022. 60 с.

15. Дубовик К.Є. Захист прав дітей у міжнародному гуманітарному праві. *Теорія та практика державного управління*. 2022. Вип. 1 (74). С. 88-101.

16. Дубовик К.Є. Трудові права неповнолітніх в умовах воєнного стану в Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2023. Вип. 1 (76). С. 123-133.

17. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024р. Офіс Генерального прокурора України. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2>

18. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-грудень 2023р. Офіс Генерального прокурора України. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2>

19. Етика взаємодії з дітьми, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Рекомендації Офісу Омбудсмана України. Київ, 2024. 6 с. URL: https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/etyka_vzayemodiyi_z_ditmy_yaki_postrazhdaly_vnaslidok_voyennyh_dij.pdf
20. Захист прав дітей в умовах децентралізації влади в Україні. Щорічна державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2019 р. / ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики». Київ, 2020. 160 с.
21. Індекс майбутнього. Індекс добробуту дітей 2023 / Фондація Олени Зеленської. ЮНІСЕФ. Київська школа економіки. URL.: <https://drive.google.com/file/d/1Z0OBAOgWc4XiWNPZa1ooSITEkc3vy7DN/view>
22. Когатько Ю.Л. Бідність сільських дітей в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2020. №2. С.89-102.
23. Коломoeць Н.В. Основні завдання органів Національної поліції України щодо захисту прав дитини. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. №2. С. 94-97.
24. Коломoeць Н.В. Приймальники-розподільники для дітей: основні виклики сьогодення. *Право і безпека*. 2019. №1. С. 41-46.
25. Користін О. Є., Веселов М. Ю. Теоретико-методологічні засади щодо концептуалізації інституту забезпечення прав дітей. *Наука і правоохорона*. 2019. № 1 (43). С. 91-99.
26. Кравченко М. В. Надання послуги раннього втручання для сімей з дітьми, які мають порушення розвитку, в умовах війни. *Публічно-управлінські та цифрові практики*. 2024. Вип. 1. С.72-83.
27. Легка О. В. Міжнародно-правове регулювання захисту прав дітей в умовах воєнного стану. *Правова позиція*. 2022. № 2 (35). С. 41–45.
28. Машкіна О.І. Захист прав дітей в умовах воєнного стану в Україні. *Публічне управління XXI століття: в умовах гібридних загроз* : зб. наук. матер. XXII Міжнар. наук. конгресу. Х.: ННІ “Інститут державного управління” Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 2022. С. 128-130.

29. Машкіна О.І. Захист прав дітей-біженців в умовах воєнного стану. *Теорія та практика державного управління* : зб. наук. праць. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2022. № 2 (75). С.99-112.

30. Мирошніченко А., Бойко В. Роль держави та громадянського суспільства у захисті прав дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій. *Молодий вчений*. 2025. № 1 (132). С. 130-134.

31. Між якістю та безпечністю шкільна освіта та вступ в умовах війни. Результати опитування, серпень 2023 / Фонд «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва». URL: <https://dif.org.ua/article/mizh-yakistyu-ta-bezpechnistyu-shkilna-osvita-ta-vstupni-viprobuвання-v-umovakh-viyni>

32. Міністерство освіти і науки України. Офіційний інтернет-сайт. URL: <https://mon.gov.ua/>

33. Міністерство соціальної політики України. Офіційний інтернет-сайт. URL: <https://www.msp.gov.ua/>

34. Мороз О. Б., Ковальчук О. В., Хатнюк Ю. А. Довідник ювенального поліцейського. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 388 с.

35. Надточій А.О., Дробязко Л.В. Інституційна спроможність органів публічної влади щодо забезпечення прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Успіхи і досягнення у науці*. 2025. № 2(12). С. 692-703.

36. Надточій А.О. Державна політика стосовно дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: проблеми та перспективи розв'язання. *Національні інтереси України*. 2025. №2. С.998–1016.

37. Національна соціальна сервісна служба України. Офіційний інтернет-сайт. URL: <https://nssu.gov.ua/>

38. Національне опитування щодо сприйняття і обізнаності населенням соціальної політики в Україні. Березень 2024. / Міністерство соціальної ЮНІСЕФ. Київська школа економіки. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/48646/file/KSE_MoSP_UNICEF_report_Sociology_Ukr.pdf.pdf

39. Огляд результатів діяльності Державної установи «Центр пробації» за 2024 рік. Київ, 2025. 110с.
40. Огляд результатів діяльності Державної установи «Центр пробації» за 2023 рік. Київ, 2024. 106с.
41. Огляди гуманітарної ситуації 2025. ЮНІСЕФ-Україна. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/stories/humanitarian-situation-reports-2025>
42. Опольська Н. М. Права дитини в Україні: монографія. Вінниця: ВНАУ, 2019. 289 с
43. Повноваження об'єднаних громад із питань забезпечення та дотримання прав дитини: розуміння витоків функцій. Київ, 2018. 42 с.
44. Положення про Національну соціальну сервісну службу України : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2020р. № 783. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2020-%D0%BF#Text>
45. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування функцій органів державної влади та органів місцевого самоврядування з питань захисту прав дітей у зв'язку з утворенням Державної служби України у справах дітей: проект Закону України від 22 лютого 2022р. № 7087. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39054>
46. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 березня 2022р. № 349 - <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/349-2022-%D0%BF#Text>
47. Про внесення змін до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» щодо призначення і виплати одноразової грошової допомоги : Закон України від 29.07.2022р. № 2489-IX. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2489-20#n2>
48. Про внесення зміни до Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 травня 2022р. № 618 - <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/618-2022-%D0%BF#Text>

49. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

50. Про звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування випадків та причин порушення прав дитини під час здійснення децентралізації повноважень з питань охорони дитинства, реформування системи закладів інституційного догляду та виховання, реалізації права дитини на сімейне виховання та усиновлення, розвитку (модернізації) соціальних послуг: Постанова Верховної Ради України № 2266-IX від 22 травня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2266-IX#Text>

51. Про освіту : Закон України № 2145-VIII від 5 вересня 2017 р. // Відомості Верховної Ради України. 2017. № 38-39. ст. 380.

52. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей : Закон України від 2 червня 2005 року. № 2623-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15#Text>

53. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

54. Про призначення Д. Герасимчук Радником-уповноваженим Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації: Указ Президента України № 245/2021 від 15 червня 2021р. <https://www.president.gov.ua/documents/2452021-39169>

55. Про ратифікацію Факультативного протоколу Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії : Закон України № 716-IV від 3 квітня 2003р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №29. ст. 226.

56. Про стан соціального захисту дітей та невідкладні заходи, спрямовані на захист прав дитини в Україні: Постанова Верховної Ради України від 17 січня 2020р. №483-IX. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-IX#Text>

57. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023р. : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 № 1027-р - <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text>

58. Про схвалення Стратегії забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання в сімейному оточенні на 2024-2028 роки та затвердження операційного плану заходів на 2024-2026 роки з її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1201-р від 26 листопада 2024 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-2024-%D1%80#Text>

59. Проблеми українських дітей під час війни. 27 січня - 1 лютого, 2023. Соціологічна група «Рейтинг». 2023. 55с. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/problems_of_ukrainian_children_in_conditions_of_war_january_27-february_1_2023.html

60. Публічний звіт Голови Державної служби України у справах дітей Петра Добромільського про підсумки діяльності за 2024 рік. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=RUV3x-ibMH4&t=33s>

61. Ситуаційний аналіз становища дітей в Україні у 2024. / ЮНІСЕФ. 2024. 148 с.

62. Сичова В.В., Сичов В.А. Надання адміністративних послуг багатодітним сім'ям у м. Харкові: стан і проблеми. *Державне управління і національна безпека* : зб. матеріалів I міжнар. наук.-пр. конф., 29.09.2016, Київ. К., 2016. С. 93-95.

63. Соціальне відторгнення, нерівність та бідність дітей / Черенько Л.М., Полякова С.В., Шишкін В.С., Реут А.Г., Васильєв О.А., Когатько Ю.Л., Заяць В.С., Клименко Ю.А.; Нац. акад. наук. Укр., Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи. Київ, 2021. 150с.

64. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо доступу до освіти дітей та молоді з тимчасово окупованих територій України. Київ, 2025. 45 с.

65. Терещенко Д.А. Принципи державної політики у сфері соціального захисту дітей-сиріт у контексті публічного управління. *Наукові перспективи*. 2025. №2 (56). С. 576-587.

66. Філіпенко В. Р. Суспільно небезпечні наслідки злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК України). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2021. № 2 (16). С. 223-242.

67. Шульц О. Становлення міжнародних стандартів прав дитини. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. Серія: Право. 2012. Вип. 1. С. 178-186.

68. Щебетун І.С., Михайліна Т.В. Захист прав дітей на окупованих територіях: міжнародний досвід та українські реалії. *Політичне життя*. 2019. №2. С. 33-37.

69. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024р. К., 2025. 543 с.